

Vernakulari država i diskursi nacija: rasprava povodom knjige Rajke Glušice *Crnogorski jezik i nacionalizam*

MILORAD PUPOVAC

Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu

Ključna tema ovog teksta je revernakularizacija posthrvatskosrpskih standardnih jezika u funkciji države i nacije. Polazište za autorovo obrazlaganje ove teme su četiri knjige u kojima se kritizira potčinjavanje jezika nacionalističkim idejama države i nacije. To su: Škiljan (2002): Govor nacije: jezik, nacija, Hrvati; Kordić (2010): Jezik i nacionalizam, Bugarski (2018): Govorite li zajednički? i Glušica (2020): Crnogorski jezik i nacionalizam. Glušičina knjiga zbog svoje dokumentiranosti i analitičnosti pružila je najviše građe za kritiku takve prakse revernakularizacije. Autor smatra da je u toj praksi metajezičnost otuđena od jezične zajednice, da pretvara jezik u vernakular države i diskurs nacije i da uzrokuje raskol, diglosiju unutar (crnogorske) jezične zajednice. Autor također smatra da je takva praksa anakrona i da je posve suprotna suvremenim procesima vernakularizacije koji se razvijaju pod utjecajem digitalnih komunikacijskih tehnologija i kompjutorski medijalizirane komunikacije. Te promjene predstavljaju izazov i za dosadašnje prakse standardizacije zbog toga što umjesto monološke, monoglotske i monosemiotičke institucije standardnog jezika građe osnovu za dijalošku, poliglosijsku i polisemiotsku ustanovu javnog jezika.

KLJUČNE RIJEČI: *revernakularizacija, posthrvatskosrpski, standardni jezik, kritika prakse revernakularizacije, praksa otuđene metajezičnosti, vernakular države, diskurs nacije, diglosija, crnogorska jezična zajednica, digitalne komunikacijske tehnologije, kompjutorski medijalizirane komunikacije, monološki, monoglotski i monosemiotički institut standardnog jezika, dijaloška, poliglosijska i polisemiotska ustanova javnog jezika.*

Verna je riječ vjerojatno etrušćanskog porijekla. Označava “roba koji je rođen u kući u kojoj služi, kući svojeg gospodara, domicilnog roba”. Od nje je potekla latinska riječ *vernaculus* u značenju “domaći”, “domorodački” kao i riječ *vernacular* koja je istog značenja. S vremenom, osim pridjevskoga značenja, *vernacular* dobiva i imeničko značenje. Također, s vremenom se njezino primarno označavanje socijalnog statusa pojedinca pomaklo prema sociokomunikacijskom statusu jezika ili govora. Dugo vremena to je bio regionalni, nadregionalni, pučki jezik bez pismenosti ili bez statusa, ili pak bez prestiža u odnosu prema latinskom jeziku koji je bio jezik pismenosti, podučavanja, liturgije i vladanja. Njihovo vrijeme, nasuprot njegovu – latinskom – vremenu, dolazi. To je vrijeme jezičnog entuzijazma, vrijeme *prve revolucije vernakulara*, kako ga naziva Burke (2004). Tada vernakulari dobivaju prve gramatike, prve rječnike i prve knjige.

Tada u ograničenom opsegu i dosegu počinje njihovo *opismenjavanje i gramatikalizacija*.¹ U tom vremenu (1500. — 1789.) rastu u kraćoj ili dužoj koegzistenciji s latinskim. U njemu još nije bila razvijena *ideologija narodnog jezika*², ime pod kojim će veći dio njezinog trajanja u svojoj *drugoj revoluciji* nastupati vernakulari. U njoj se vernakulari ne bore samo za opismenjavanje i gramatikalizaciju (itekako se bore za širenje pismenosti kao općedruštvenu i za gramatikalizaciju kao književnu naraciju), kao što je to bio slučaj u njihovoj prvoj revoluciji, već se bore za svoju *teritorijalizaciju* (spacijalizaciju), *politicizaciju* (governmentalizaciju³) i *standardizaciju*. U njoj na historijsku scenu stupaju jezici i narodi. Ona stvara dominantno *monoglosijske* države i društva. Za razliku od nje, prva je revolucija vernakulara bila *poliglosijska*. I njezin je historijski tok bio dug i protezao se sve do njegove druge revolucije, a ponegdje kasnije od njezinih početaka.

- 1 Škiljan, D. (2002). Ovdje su opismenjavanje i gramatikalizacija još uvijek daleko od općedruštvenog fenomena.
- 2 Herder, G. (1772) i Humboldt, W. (1836) su dva najznačajnija autora čija su djela stvorila pretpostavke za razvoj ove vrste ideologije.
- 3 Termin je veoma raširen u suvremenim humanističkim disciplinama. Potekao je od Michaela Foucaulta. U prvom redu iz njegovih predavanja Sigurnost, teritorij i populacija (1977 — 1978) i predavanja Rodenje biopolitike (1978 — 1979) koja je tih godina držao na Collège de France.

U obje revolucije vernakulara, i u prvoj i u drugoj, njihov se uspon odvija posredstvom institucije *jezika kao pisanog teksta*. Pravopisi, rječnici, gramatike, pripovijetke i romani, novine, udžbenici, sve su to forme pisanog teksta u čiju službu su stavljeni brojni: gramatičari, redaktori, korektori, lektori, pisci, učitelji, novinari, urednici, prevodioci, da nabrojimo samo najznačajnije. Oni su stvarali i održavali jezik u toj vrsti realnosti pisanog, bolje reći štampanog teksta. Već s umnažanjem medija, kao što su radio, televizija i film, stvari se mijenjaju i javna se komunikacija od *monomodalne* razvija prema *multimodalnoj*. Naročito se mijenjaju s webom, internetom, Facebookom, Twitterom i drugim oblicima kompjutorski medijalizirane komunikacije. Tako se javna komunikacija od diskurzivne, monološke i receptivne transformira u interaktivnu, dijalogičku i participativnu komunikaciju u kojoj sudionici komunikacije obnavljaju nove forme i nove prakse vernakularnosti. Ovaj put ne samo *poliglosijske* kakva je bila još u vrijeme prve revolucije vernakulara, već i *polisemiotske*. Zbog toga se mijenja i karakter pismenosti, priroda gramatikalizacije, formira teritorij i kreira političnost.

Razmjere tih promjena koje donose nove spoznaje o ljudskom umu (i tijelu) i primjena tih spoznaja proizvođenju novih tehnologija, posebno komunikacijskih, još ne možemo sagledati. Jedino što sa sigurnošću možemo reći jest da se praksa jezika i upravljanje jezikom grade na drugačijim osnovama od onih kakve su izgrađene tokom prve i druge revolucije vernakulara. Uz to, pojam vernakularnosti s područja jezika i književnosti širi se i na druga područja, kao što su vernakularna arhitektura, vernakularna muzika, vernakularna gastronomija, vernakularna moda. U svim ovim slučajevima vernakularnost je povezana s tradicijom. Ta tradicija, međutim, nije tradicionalna. Ona je integrirana u suvremeni izričaj, izričaj novih vernakulara koji potiče od pojedinca i skupova interakcija u koje stupa s drugim realnim ili virtualnim pojedincima.

Istovremeno s tim procesom vernakularizacije odvija se proces redistribucije komunikacijske moći jezika, u kojem se kod malog broja događa uvećanje, augmentacija te moći, a kod velikog se broja događa smanjenje komunikacijske moći i njezina revernakularizacija (Coupland, 2010).

Dakle, na djelu su dva nova procesa vernakularizacije: prvi na osnovi participacije u novoj komunikacijskoj mreži, a drugi na osnovi redistribucije komunikacijske moći u kojoj sudjeluju jezici na kojima je mreža stvorena ili se stvara. Bez obzira na tvrde diskurzivne poretke jezičnog suverenizma i međunarodnog rekognicionizma koji su razvijeni prema obrascima jezične ideologi-

je narodnog jezika, ti su procesi zahvatili i prostor jezika kojim govorimo. I sve će ga više zahvaćati.

/ Od narodnog jezika do vernakulara države

Od narodnog jezika do vernakulara države bio je dug put. Na njemu je bilo mnogo uspona i jednako toliko kompromisa. Krivih puteva je također bilo (neprihvatanje ijekavice na cijelom novoštokavskom prostoru, na primjer), ali ih je bilo manje nego stranputica. A i njih je bilo – ponekad na osnovi ličnih uvjerenja (Jovan Skerlić), a ponekad na osnovi projekata državne prisile i nasilja (NDH). Govorimo o dugom putu hrvatskosrpskog jezika. On se razvijao kao jezik narodne emancipacije stoljeće prije stvaranja zajedničke političke zajednice i u toj je zajednici nastavio biti jezik zajedničke i međusobne emancipacije, te bio *lingua communis*⁴ za većinu onih kojima on nije bio prvi jezik, a koji su u službenoj i javnoj komunikaciji bili ravnopravni – Slovence, Makedonce, Albance, Mađare i govornike brojnih manjih jezičnih zajednica (Talijane, Rumunje, Čehe, Slovake, Rusine, Poljake, Turke, Vlahe). Na tom dugom putu stabilizirao se kao standardni jezik s dvije, a potom sa četiri svoje standardne varijante. Te su standardne varijante ili u suradnji/usuglašavanju ili autonomno institucionalizirane kao jezik javne komunikacije (Ustav Socijalističke Republike Hrvatske (1974), čl. 138., 1. stavak: “U Socijalističkoj Republici Hrvatskoj u javnoj je upotrebi hrvatski književni jezik – standardni oblik narodnog jezika Hrvata i Srba u Hrvatskoj, koji se naziva hrvatski ili srpski”). Rijetko je postajao vernakular države. Bilo je pokušaja da se to uradi u prvim godinama postojanja zajedničke države, a oni su se ubrzo pokazali neuspješni, te se od njih ili odustalo ili nisu bili prihvaćeni. To jednako vrijedi za srpsko-hrvatsko-slovenački kao nominalni jezik Kraljevine SHS⁵ u njezinim

4 Bugarski je jedan od naših lingvisti koji je najčešće koristio ovaj termin u svojim radovima, tako da ga ja u svojoj percepciji odavno vezujem uz njega. Bugarski često ponavlja da je njime govorilo oko 70% stanovnika Jugoslavije.

5 Ustavom Kraljevine SHS (1921), članom 3. Nominalno ili simbolički (Bugarski 2012: 16) je određeno da je “službeni jezik Kraljevine srpsko-hrvatski-slovenački”. [https://projuris.org/RETROLEX/Ustav%20kraljevine%20SHS_Vidovdanski%20ustav%20\(1921\).pristupljeno.12.11.2022](https://projuris.org/RETROLEX/Ustav%20kraljevine%20SHS_Vidovdanski%20ustav%20(1921).pristupljeno.12.11.2022). Ista je odredba zadržana i u Ustavu Kraljevine Jugoslavije (1931) (Bugarski 2012: 16), <https://www.scribd.com/document/61604280/Ustav-Kraljevine-Jugoslavije-1931>, pristupljeno 12. 11. 2022.

počecima, kao i za kasniji Beličev pravopis u vrijeme šestojanuarske diktature kralja Aleksandra i oktiroiranog Ustava. To u konačnici vrijedi i za NDH (1941. — 1945.) i njezinu nasilnu, zločinačku politiku – kako uopće tako i za jezičnu politiku.⁶

Već krajem osamdesetih godina prošloga stoljeća bilo je vidljivo da će nacionalizam, etatizam i lingvicizam (i lingvisticizam) biti oslobođeni i u dobrom dijelu Istočne Evrope. Naročito na njezinu jugoistočnom dijelu, na području hrvatskosrpskog jezika. *Lingvicizam*, kao netolerantan, animozitetan odnos prema jezičnim razlikama, kao fetišizacija jezika i *lingvisticizam*, kao lingvistički intervencionizam u jezik koji proširuje i održava lingvicizam, vrlo su se brzo pojavili kao sve snažnija i raširenija praksa jezičnog nacionalizma. Najprije u Hrvatskoj, a potom na različite načine i s različitim intenzitetima u drugim dijelovima dotad zajedničkoga hrvatskosrpskog jezika. I lingvicizam i lingvisticizam, oblici su metajezičke svijesti koja je trebala upravljati jezičnom sviješću govornika s jedne strane i jezičnim promjenama, bolje reći jezičnim inženjeringom⁷ s druge strane.⁸

6 Zakonska odredba od 18. travnja 1941. br. 19179 — 1941 o izricanju osuda, o nazivima sudova i sudaca i o upotrebi čistog hrvatskog jezika kod sudova, Zakonska odredba od 25. travnja 1941. br. XXV-33, Z.p. 1941. O zabrani ćirilice; https://www.sistory.si/cdn/publikacije/37001-38000/37516/zakoni_odredbe_knjiga_I_abby.pdf, pristupljeno 12. 11. 2022. Zakonska odredba o hrvatskom jeziku, o njegovoj čistoći i o pravopisu:

§ 1. Jezik, što ga govore Hrvati, jest po svom izvoru, po poviestnom razvitku, po svojoj razprostranjenosti na hrvatskom narodnom području, po načinu izgovora, po slovničkim pravilima i po značenju pojedinih rieči izvorni i osebujni jezik hrvatskog naroda, te nije istovjetan ni s jednim drugim jezikom, niti je narječje bilo kojega drugog jezika, ili bilo s kojim drugim narodom zajedničkog jezika. Zato se zove “hrvatski jezik”.

§ 2. Hrvatski je jezik javno dobro hrvatskog naroda, pa ga nitko ne smije izkrivljivati niti nagrdivati. Stoga je zabranjeno u izgovoru i u pisanju upotrebljavati rieči, koje ne odgovaraju duhu hrvatskoga jezika, a u pravilu rieči tuđice, posuđene iz drugih pa i sličnih jezika.

Iznimno se mogu upotrebljavati rieči, koje su već zadobile posebno značenje, te se mogu samo teško ili nikako nadomjestiti domaćim riečima.

§ 6. Mjesto neodređenog glagolskog oblika ne smije se u budućem vremenu upotrebljavati “da” sa sadašnjim vremenom. https://hr.metapedia.org/wiki/Zakonska_odredba_o_hrvatskom_jeziku,_o_njegovoj_%C4%8Disto%C4%87i_i_o_pravopisu, pristupljeno 12. 11. 2022., prema Adolf Bratoljub Klaić: *Koriensko pisanje*, Hrvatski državni ured za jezik, Zagreb 1942., str. 16 – 24

7 Bugarski (2005). U sovjetskoj lingvistici 20-tih i 30-tih godina to je bio nešto širi pojam: lingvistička tehnologija, kojim je pojmom obuhvaćen svaki oblik upravljanja jezikom ili njegovom pismenošću od strane metajezičnih institucija države (uključivo i znanstvene). Vidi Pupovac (1986).

8 Termin *lingvicizam* upotrebio sam prvi put 1989. u uredničkoj kolumni objavljenj u biltenu

/ Četiri knjige kritičke lingvistike

U posljednje dvije decenije na jeziku kojim govorimo i pišemo napisane su i objavljene četiri značajne knjige koje možemo svrstati u korpus *kritičke lingvistike*.⁹ Preciznije, možemo ih svrstati u kritiku *jezičnih režima*¹⁰ uspostavljenih na području jezika koji je prvi ili materinji jezik Crnogoraca, Bošnjaka, Hrvata i Srba i koji je službeni, državni jezik Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Srbije s etnonacionalnim imenovanjem i sa vlastitim institucijama i praksom standardizacije.

Godine 2002. objavljena je knjiga Dubravka Škiljana, *Govor nacije: jezik, nacija, Hrvati*. Osam godina kasnije, 2010. izašla je knjiga Snježane Kordić, *Jezik i nacionalizam*. Godine 2018. objavljena je knjiga Ranka Bugarskog, *Govorite li zajednički?* Dvije godine kasnije, 2020. godine, izašla je knjiga Rajke Glušice, *Crnogorski jezik i nacionalizam*. Ove se knjige razlikuju po vrsti kritičnosti, po tematskom opsegu i po korištenim lingvističkim znanjima. Zajednička im je *kritika jezičnog nacionalizma* na kojoj su razvijeni i na kojima se održavaju

UJDI-ja *Republika*. Njemu sam pripisivao značenje lingvističkog ili političkog intervencionizma u jezik ili prema njemu. Kao takvog sam ga koristio tokom 90-ih godina. U stručnom lingvističkom okviru termin je skovala Tove Skutnabb-Kangas označavajući njime proizvođenje nejednake podjele moći i resursa čiji je cilj dominacija jednog jezika nad drugim. Susane Blum termin *linguizam* koristi da bi označila korištenje jezika ili govora kao izvora ili resursa s pomoću čijih se dijelova, ili njih kao cjeline stvara građa za konstrukciju nacionalnog identiteta. Kao primjer njemu suprotne prakse navodi kineski u kojem ne postoji takav fenomen, tj. navodi da za razliku od evropskih nacionalizama kineski nacionalizam karakterizira odsustvo linguizma. <http://210.240.194.97/giankiu/GTH/2008/sutai/1-Honggu.pdf> (Blum, 2005).

- 9 Kritička lingvistika manje je disciplina a više pristup izučavanju jezika. Slično kao fazilingvistika, koja se nije konstituirala kao disciplina ali jeste kao pristup koji se može primijenjivati ili se primijenjuje u više različitih disciplina. Kritička lingvistika se izrazitije javlja u u kritičkoj analizi diskursa, pragmatici i sociolingvistici. Nju karakterizira kritičnost prema jeziku, kritičnost prema jezičnim praksama ili upotrebama i kritičnost prema lingvistici i njezinu formiranju jezika kao predmeta njezina istraživanja ili jezika kao društvene ustanove, kao što zna biti slučaj u jezičnoj politici i jezičnom planiranju.
- 10 Termin *jezični režim* ili *jezična regimentacija* (razvijen je kao ključni termin u lingvističkoan-tropološkom pristupu istraživanja jezika u krugu koji su činili ili čine: Michael Silverstein, Paul V. Kroskrity, Judith T. Irvine, Suzan Gal, Kathryn Woolard, Bambi Schieffelin, Charles Briggs, Richard Bauman i drugi. Više o teorijskoj razradi i istraživačkoj primjeni vidi Kroskrity (2008). Mi mu dodajemo i smisao ideološkog aparata države kako je on određen kod Althussera (2018).

postjugoslavenski jezični režimi hrvatsko-srpskog, odnosno novoštokavskog. Zajedničko im je i to što polaze od toga da je hrvatsko-srpski *policentričan* jezik, koji se od drugih policentričnih jezika kao što su njemački, francuski ili portugalski razlikuje po tome što se za njega više ne koristi jedno ime, već četiri nacionalna imena: crnogorski, bošnjački, hrvatski i srpski. Zajedničko im je i osporavanje izjednačavanja jezika i nacije – bilo u imenovanju jezika (odnosno izjednačavanju imena jezika s imenom nacije koja ga koristi ili imenovanju nacije s jezikom koji koristi) bilo u proglašavanju varijanti standardnog jezika zasebnim jezicima. Na kraju, zajedničko im je to da kritiziraju uvođenje jezičnih razlika, odnosno uspostavljanje jezičnih granica s pomoću jezične purifikacije, arhaizacije, dijalektalizacije ili neologizacije na leksičkom planu ili forsiranje razlika u tvorbi riječi, sintaktičkim konstrukcijama, ili određivanjem statusa pisma, ili proširenjem broja fonema i grafema. U svakoj od njih to što im je zajedničko obrazlaže, argumentira i oprimjeruje se na različite načine i iz različitih perspektiva.

/ Govor nacije Dubravka Škiljana

Knjiga Dubravka Škiljana *Govor nacije: jezik, nacija, Hrvati* najobuhvatnija je knjiga koja je kod nas napisana o odnosu između jezika i njihovih zajednica. Ta je obuhvatnost sadržana u njezinu vremenskom rasponu koji seže od njihovih početaka (o kojim nam spoznaje osiguravaju arheološka, filološka, historiografska istraživanja), preko odnosa između jezika i zajednica u staroj Grčkoj i starom Rimu, epihorskih jezičnih idioma i njihovih zajednica u srednjovjekovnom razdoblju, do početka ranog modernog i modernog doba kad se formiraju nacije i njihovi jezici, ili obrnuto, jezici i njihove nacije. Njezina je obuhvatnost i u brojnosti vidova tog odnosa kao što je način na koji zajednica sebe projicira u jeziku, percipira sebe i druge posredstvom jezika, kako stvara mitove bilo o vlastitom porijeklu i porijeklu svojeg jezika te koliko je otvorena ili zatvorena za prijem drugih. Naročita je njezina važnost u stvaranju jezičnih ideologija u periodu formiranja modernih nacija. U cijelom tom dugom tematsko-historijskom nizu mi ćemo izdvojiti *historijski proces vernakularizacije jezika* (po praćenju čijeg historijskog razvoja ova knjiga kod nas također zauzima posebno mjesto). U tom procesu, na osnovi široke i specijalizirane

literature¹¹ koju koristi, Škiljan razlikuje njezine sljedeće faze: *nominacije*, *opismenjivanja*, *gramatikalizacije* (kasnije *standardizacije*), *teritorijalizacije* i *politizacije*. Svaka od ovih faza uspona vernakulara ako ne kod svih onda je kod većine bila pluralna u svojoj realizaciji, naročito u svojim počecima. Uzmemo li samo primjere njihova razvoja na zapadnom, hrvatskom prostoru, kojem Škiljan posvećuje dobar dio svoje knjige vidjet ćemo kako se manifestirala ta pluralnost u imenovanju. Tako se na tom području koriste latinski nazivi “*lingua Sclavonica* ili *lingua illyrica*” ili vernakularni nazivi poput *slovinskog*, *hrvatskog*, *ilirskog*, i niz drugih naziva koje bismo danas prepoznavali kao regionalne. Opseg i objekt ovih naziva ne odgovaraju onome što se od sredine 19. do sredine 20. stoljeća ustaljuje kao *hrvatski* ili kao *hrvatskosrpski*. Isto se može reći i za opismenjavanje slovinskog vernakulara. I ono je bilo pluralno. S jedne strane pismenost se ostvarivala na latiničnom pismu, a s druge na glagoljičkom i ciriličkom pismu. Dodaju li se tome redakcijska ostvarenja tih triju pisama, onda se pluralnost na tom području dodatno umnaža.

Slično je i sa izradom prvih rječnika i gramatika kao početaka gramatikalizacije, poput rječnika (1595.) Fausta Vrančića i gramatike (1604.) Bartola Kašića, koja je bila na fonu sličnih priloga gramatikalizaciji u drugim dijelovima Evrope toga vremena. Razvoj pismenosti, izrada gramatika i rječnika s jedne i svjetovnih oblika vlasti s druge strane stvarali su pretpostavke za teritorijalizaciju, bolje reći regionalizaciju vernakulara, ali i za prve oblike governmentalizacije. (To je vrijeme kad vernakulari postaju jezici kancelarije, jezici kralja.) No prava teritorijalizacija kao i transformacija gramatikalizacije u ono što danas znamo kao standardizaciju, to se ne ostvaruje bez njihove adekvatne politizacije, a posebno ne bez ideologije narodnog jezika na kojoj se razvija druga, moderna revolucija vernakulara. U njoj od početka 19. stoljeća započinje revolucija opismenjivanja (nepismenost u općoj populaciji dosegala je 85 — 90%) i gramatikalizacije kao složenog postupka standardizacije, koji se sastoji od odabira vernakulara (štokavskog) koji će se kodificirati, potom elaborirati i implementirati u gramatikama, rječnicima, književnim, naučnim, administrativnim, obrazovnim i novinskim tekstovima. Dakle, vernakulara koji će stvarati Hrvati i Srbi posredstvom svoje intelektualne modernističke, prosvjetiteljske, demokratizirajuće elite i pretvoriti ga u jezik svojeg stvaralaš-

11 Ovdje su neki od autora na koje se Škiljan poziva: Auroux (1989), Baggioni (1997), Taboret-Keller (1997), Vince (1978).

tva, slobode, komunikacije i u konačnici ekonomsko-političke emancipacije. Taj je jezik do danas zadržao svoju unutrašnju pluralnost. Škiljan pri tome ne misli samo na standardizacijsku pluralnost, već na ukupnu njegovu socijalnu, teritorijalnu i funkcionalnu raslojenost.

Svoju knjigu Škiljan započinje i završava s pitanjem o Senegalcima. Na početku pita: *Govore li Senegalcima senegalski?* Na to pitanje daje odgovor da Hrvati unutar sebe govore različito, ali unatoč tome vjeruju (oko čega se naročito brine kroatistika) da žive u monojezičnom društvu. Govore jedan, ali unutar sebe po više osnova različit jezik. Uostalom, razvijaju nove oblike jezične vernakularnosti koji idu s novim oblicima pismenosti (elektronske, digitalne), novim oblicima teritorijalnosti (virtualne), novim načinima standardizacije (dijaloške a ne samo monološke, odozdo a ne samo odozgo) i novim oblicima politizacije (bilo lokalne bilo nadnacionalne). Na kraju knjige pita: *Kako, na kraju, govore ti Senegalcima?* Škiljanov odgovor bi se mogao sažeti u sljedeću rečenicu: Senegalcima govore onako kako bi bilo dobro da se mi pripremimo da govorimo u okolnostima slabljenja nacionalnih država i njihovih jezika. To znači da govorimo bar jedan svjetski jezik (engleski, španjolski, kineski ili arapski) i poneki regionalni jezik (njemački, talijanski, mađarski, na primjer) i neki od varijeteta jezika kojim već govorimo, a za koje nam, prema volji državnih vlasti, trebaju prijevodi dokumenata. Mi bismo mogli postaviti pitanje: zar nam naš hrvatski nije više dovoljan? I dati odgovor: *hrvatski je manje naš a više državni, a to što je naše često nije dovoljno da bismo pročitali deklaraciju (koja je najčešće na stranom jeziku) na kaputu u trgovini.*

/ Jezik i nacionalizam Snježane Kordić

Knjiga Snježane Kordić predstavlja jedinstvenu obranu srpskohrvatskog kao policentričnog (čija se standardizacija odvija u više centara) standardnog jezika, jednog od više sličnih slučajeva koje su lingvisti, a napose oni koji se bave (i) sociolingvistikom istražili i teorijski obradili, kao što su npr. dobro poznati slučajevi jezika kao što su engleski, njemački, francuski, portugalski, španjolski i nizozemski, od kojih je svaki jedan jezik kojim se govori u više od jedne države i kojim ne govore samo narodi po kojima je dobio ime nego više njih. Ona je ujedno i srčana i argumentirana kritika jezičnog nacionalizma kako se on razvija iz kruga filologa, lingvista. U ovoj knjizi predmet te kritičke

analize su neki od vodećih kroatista, odnosno kroatistika kao disciplina na hrvatskim sveučilištima u posljednjih nešto više od pola stoljeća. Tu svoju obranu hrvatskosrpskog kao jezika s policentričnim standardnim rješenjima Kordić započinje kritikom jezičnog purizma kakav se od početka devedesetih ekstenzivno počeo prakticirati u medijskom, političkom i lingvističkom jeziku u formi razlikovnih rječnika, jezičnih savjetnika i jezičnih direktiva, kao i stvaranjem opće javne atmosfere čistog, očišćenog hrvatskog jezika od tzv. srbizama, koja pak atmosfera uvjetuje stvaranje lingvističkog refleksa u odnosima među ljudima. U nastavku knjige iznosi široku obranu hrvatskosrpskog kao policentričnog standardnog jezika, temeljeći je kako na nalazima vodećih svjetskih stručnjaka za tu vrstu standardizacijskih rješenja, tako i na nalazima nekih od istaknutih kroatista (Katičić i Brozović) koji su zastupali istu tezu u radovima koji su izlazili ili neposredno pred jezični raskol ili čak i koju godinu nakon što se on dogodio, a oni su njim (jezičnim raskolom) i upravljali. U tom je dijelu značajna njezina kritika upotrebe ili pozivanja na sociolingvistiku, naročito njezina kritika uvođenja “navodnog sociolingvističkog kriterija” za utvrđivanje razlike između hrvatskog i srpskog kao posebnih jezika, kao i kritika kompetentnosti ili stručnosti onih koji iznose argumente o toj razlici. U istom dijelu knjige argumentirano osporava razlikovanje razvijeno u kroatistici između jezika kao sistema na jednoj strani i jezika kao standarda na drugoj, a koji u kroatistici uz argument sociolingvističkog kriterija služi kao teorijska konstrukcija u argumentiranju jezične posebnosti hrvatskog i srpskog.

Najveći dio knjige posvećuje kritici nacionalizma i jezičnog nacionalizma općenito, a naročito nacionalizma u kroatistici. Kritička analiza iz brojnih aspekata upotrebe i zloupotrebe nacije, kulture, identiteta i povijesti u izgradnji hrvatskog jezika predstavlja veoma akribičan dio knjige, naročito nesmiljen prema neetičkom znanstvenom djelovanju istaknutih kroatista, poput Stjepana Babića, a na primjeru njegovih iskaza o Novosadskom dogovoru i “jezičnom unitarizmu” u Jugoslaviji nakon 1945. Bez obzira na njezinu na mjestima vehementnu kritiku “kroatistike”, treba na kraju reći da je knjiga, kojoj su prethodile autoričine brojne objavljene rasprave o kojima u knjizi piše, i nakon koje su slijedile jednako brojne i značajne rasprave potaknute reakcijama na ovu knjigu, pokazala da je Snježana Kordić koliko postojan toliko i pouzdan znanstveni *parezijast* u području “domaće lingvistike”. Na kraju vrijedi citirati jednog od sudionika rasprave koja se u javnosti vodila povodom ove njezine knjige: “Djelo Snježane Kordić može postati svojevrсна katarza kroatistike, iz-

vrсно i pošteno razračunavanje s erom u kojoj je hrvatska lingvistika tako često tonula u znanstvenu stagnaciju, reducirana od strane hrvatskih elita samo na podređenu ulogu oružja korištenog u političkoj borbi za hrvatsku *državotvornost*” (kurziv M. P.).¹²

/ Govorite li zajednički? Ranka Bugarskog

U razdoblju u kojem su objavljene knjige Dubravka Škiljana i Snježane Kordić, Ranko Bugarski objavio je nekoliko knjiga koje su im tematski bliske. Pritom u prvom redu mislim na knjige iz 2005. godine, *Jezik i kultura* i *Jezik i identitet*, ali i na knjigu *Portret jednog jezika* iz 2012. One tematiziraju i pitanje jezičnog identiteta (pojedinaca, socijalnih ili nacionalnih kolektiviteta) i identitet jezika. Premda smo mogli odabrati i jednu od njih u ovaj knjižni trolist (koji prethodi četvrtoj, knjizi Rajke Glušice), odlučili smo se za *Govorite li zajednički?* I to zbog dvaju razloga. Prvi je u dijelu njezina sadržaja, koji je bliži smislu pisanja ovog teksta. Drugi je u tome što je ova knjiga na jedan osobit, suptilan način heretična i subverzivna. Krenut ćemo od drugog razloga. U ovoj knjizi primarno je heretičan i subverzivan njezin naslov: uobičajeno pitanje na mjestu na kojem bi mogao biti neki od svjetskih jezika kao što su *engleski*, *španjolski*, *kineski* ili *arapski*, ili neki od regionalnih jezika kao što su *rumunjski*, *turski* ili *albanski*, ili kao što bi mogao biti i *naški*. Mogli bi biti, ali nisu, jer se autor odlučuje za *zajednički*. Ime koje *taj* jezik još nije nosio. Ime za koje više nema mjesta, jer je *taj* jezik podijeljen granicama drugih, današnjih imena. Ime koje zapravo ne nominira već denominira postojeća imena i detabuizira granice koje ona crtaju ili uspostavljaju. (Nadam se da će netko stvoriti priliku ili da će prilika stvoriti nekog tko će dodatno razraditi potencijal ovog imenovanja.) Prvi se razlog nalazi u jednom od tekstova koji se mogu čitati u *Govorite li zajednički?* U drugom po redu tekstu se govori o “posljedicama administrativnog rastakanja srpskohrvatskog jezika”. U prvu grupu posljedica spadaju (kategorizacija je naša, M. P.): *lingvističko stigmatiziranje* jezičnih izraza koji više nisu ili odsad neće više biti naši; u Hrvatskoj (i Crnoj Gori) su to tzv. srbizmi; prošireni *konflikt imenovanja*;

12 Hut Kono, A. “Jezik i nacionalizam: tri godine kasnije”, Zagreb: *Zarez*, 12. 6. 2014, br. 440 <http://www.zarez.hr/clanci/jezik-i-nacionalizam-tri-godine-kasnije>, pristupljeno 8. 11. 2022.

da li se u Bosni i Hercegovini govori *bosanski* ili *bošnjački*, i zašto prvi ne može, a drugi može (iz srpske i hrvatske perspektive); *nepriznavanje pisma*, u Hrvatskoj (i Crnoj Gori) nepriznavanje ćirilice, a u Srbiji nastojanja ograničavanja upotrebe latinice. Jednom riječju, proizvođenje jezične netolerancije. Druga grupa posljedica su “pravno-političke”: prilikom deklariranja materinjeg jezika na popisu stanovništva dolazi do podjela (naročito izraženo u Crnoj Gori) ne samo u društvu već i u porodicama; zloupotreba instituta službenog jezika u sudskim postupcima kada optuženi traži da mu se osigura službeni prevodilac (a takvog nema) na njegov materinji jezik (bosanski) u cilju prolongiranja postupka do zastare. Treću grupu čine “pedagoške posljedice”: u pojedinim etnički mješovitim sredinama Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Srbije postoje odvojene škole ili odvojeni razredi s nastavom na bosanskom i hrvatskom, bosanskom i srpskom ili hrvatskom i srpskom. Četvrtu grupu čine “kulturološke posljedice”: čišćenje biblioteka, što je bila raširena pojava u Hrvatskoj, od srpskih knjiga; smanjivanje obima izdavačke djelatnosti zbog “jezičnih granica”; povećavanje strahova kod govornika kako treba govoriti “nacionalno korektno”; sukobi oko toga kome pripada koja književnost ili koji pisac.

/ Revernakularizacija umjesto restandardizacije

Knjiga Rajke Glušica *Crnogorski jezik i nacionalizam* od ostale tri knjige razlikuje se ne samo po tome što joj je glavna tema to kako se oblikovao crnogorski jezik u posljednjih nepunih 15 godina, već u prvom redu po tome što je autorica bila sudionica tog procesa oblikovanja i ujedno njegova oštra oponentica. Dakle, autorica je jednako kompetentan (kratkotrajni) sudionik procesa *preminacije* i *restandardizacije* crnogorskog jezika i kritičarka odustajanja od restandardizacije i okretanje prema njegovoj *revernakularizaciji*. Proces *revernakularizacije* vidljiv je kao rezultat restandardizacije i kod drugih posthrvatskosrpskih jezika. Međutim, u slučaju crnogorskog, čini nam se, on je najizraženiji. Zato smo, oslanjajući se i na ostale tri knjige, *Crnogorski jezik i nacionalizam* uzeli i kao pouzdan dokumentacijski i kao kritičko-analitički predložak za korak dalje u teorijsko-kritičkom sagledavanju učinaka *sociolingvističkog inženjeringa jezične restandardizacije*, koja vodi prema *revernakularizaciji*. Inače, ideja o tom koraku dalje nastala je nešto prije *Govora nacije*,

ali je njezin autor Dubravko Škiljan u svojem multiperspektivnom prikazu i izvrsnoj obradi historijskog procesa vernakularizacije javne komunikacijske sfere ili izrastanja jezičnih vernakulara u javne jezike u evropskom i našem prostoru tu ideju razvio i razjasnio gotovo u cijelosti. Nama ostaje da u ovom tekstu na osnovi veoma dragocjenih kako dokumentacijskih tako i analitičko-kritičkih nalaza Rajke Glušice to pokušamo u cijelosti razjasniti.

Proces revernakularizacije u crnogorskom slučaju, naravno, nije originalan jer u velikoj mjeri kopira model koji se razvija ili se pokušavao razvijati u Hrvatskoj. Taj model obuhvaća gotovo sve komponente konstrukcije novog etnojezičnog identiteta koji će biti što udaljeniji od ostalih južnoslavenskih naroda i njihovih jezika, a u prvom redu od srpskog. Stoga on obuhvaća i drugačiju etnogenezu, drugačiju lingvogenezu, drugačije imenovanje jezika, njegovu drugačiju standardnu osnovu i neizbježan zahtjev za emancipacijom od srpske jezične dominacije.

Etnogeneza i lingvogeneza smješta se u područje Polablja. Kao dokazi za to se navode određen broj toponima i ijekavski refleks jata. O tome Vojislav P. Nikčević kaže: “crnogorski jezik je donijet iz prapostojbine iz Polablja-Pomorja (današnja istočna Njemačka), nastao je iz izumrlog polapskog i nema zajedničko porijeklo s drugim slavenskim jezicima pa se zbog toga od njih i razlikuje. ... Crnogorski (i)jekavski izgovorni kompleks u polapskome (i) jekavskom jezičkom arealu nalazi najpotpuniji i najadekvatniji izgovorni prototip. Iz toga jasno proizlazi da su Crnogorci svoj etnos i jezik formirali samosvojnijem razvojem u posebnim (prirodnijem) i istorijskijem uslovima, najvjerovatnije iz doseljenih slovenskih plemena iz Polablja i njihova jezika u susretu, dodiru u međusobnom prožimanju s balkanskijem starošediocima i zatečenim balkanskim supstratom” (Nikčević 1993: 89, prema Glušica 2020: 44). Činjenica da ti toponimi nisu ekskluzivno crnogorski kao što nije ni *i(je)* kao refleks jata, autorima ovakvih “teorija” ne predstavlja razlog za sumnju u njezinu pouzdanost. Uostalom, kao što to nije slučaj ni sa nekim drugim (npr. teorija o iranskom porijeklu Hrvata ili Harahvata) teorijama o etnogenezama (Kale, E. 1999).

Milorad P. Nikčević, kao protogramatičar crnogorskog jezika (*Crnogorski jezik*)¹³ smatra da osnovni korpus današnjeg crnogorskog jezika trebaju biti

13 Zanimljivo je da 1970. godine i Nikčević piše: “Tako srpski i hrvatski jezik nijesu lingvistički posebni jezici, već su im lingvističke posebnosti na nivou varijanata, Srbi i Hrvati jezik

četvorica devetnaestostoljetnih autora: “Petar I, Petar II Petrović Njegoš, St. M. Ljubiša, Marko Miljanov Popović”, jer oni su “naši najbolji pisci”. Kako je, prema Nikčeviću, jedno od osnovnih standardoloških pravila “Piši kao što dobri pisci pišu!” (Nikčević M. 1993a), onda je jasno da su tekstovi i jezik navedenih pisaca za njega kanonska osnova crnogorskog standarda. Rajka Glušica s pravom kaže da je “ovakav stav anahron i pogrešan, već više od pola vijeka u procesima preskripcije norme standardolozi se ne oslanjaju na jezik književnika, već se uzimaju neknjiževni tekstovi iz drugih funkcionalnih stilova, a naročito se ne možemo osloniti na jezik pisaca koji su stvarali vijek i po ili dva ranije” (2020: 78).

Nikčevićev nasljednik Adnan Čirgić, međutim, obrazlaže zašto to ipak mora biti tako:

... jezik suvremene književnosti, zbog toga što je prilagođen srpskom standardu, ne može biti model za standardizaciju jer ne odražava realno stanje jezika u Crnoj Gori. U posljednjih 150 godina planski je rađeno na otuđenju crnogorskog jezika i njegovoj asimilaciji u pravcu srpskoga, a jezik naše suvremene književnosti je produkt upravo tih procesa. Zato je uzus (živi narodni jezik), a ne jezik savremene književnosti, model za buduću standardizaciju (Čirgić 2007: 183).

Što pod “živim narodnim jezikom” misli Čirgić? Jezik književnika koje navodi Nikčević kojim govore “najstarije generacije *našijeh neobrazovanijeh suradnika sa sela* (kurziv R. G.) koja se još uvijek nije otuđila od izvornog crnogorskog jezika” (Nikčević 1993: 10)? Ukoliko je doista tako, onda se oni ne vode motivima standardologa već dijalektologa čiji je nekadašnji ideal bio da se nađe starija ženska (muška se češće kreće izvan granica svoje osnovne jezične zajednice) osoba koja ima sve zube (da bi artikulacija svih glasova bila što je moguće bolje izvedena) i koja se nije micala iz svojeg sela niti je bila u dodiru sa strancima, jer ona čuva što je moguće autentičnija svojstva nekog dijalekta/jezika. Takav ideal odavno nije lingvistički. Ni u dijalektologiji, ni u

nazivaju srpskim, odnosno hrvatskim, pa stoga Crnogorci i po tom osnovu svoj jezik, iako nije lingvistički poseban jezik, mogu nazivati svojim nacionalnim imenom...” Nikčević V, “Čiji je takozvani Vukov jezik”, [u:] *Kritika*, 1970, br. 12. Citirano prema Takuya, N. (2016). “Kotijeni ideja crnogorskog jezika”, *Matica*, br. 66, Ljeto 2016. <http://www.maticacrnogorska.me/files/66/12%20nakazava%20takuja.pdf>, pristupljeno 9. 11. 2022.

antropologiji, a kamoli u suvremenoj lingvističkoj teoriji poput teorije Noama Chomskog koja polazi od “idealnog govornika slušaoca” koji nema ni godine ni spol, a ni zube, a čija jezična kompetencija nije ni specijalna ni temporalna već univerzalna, takav ideal koji zagovara Nikčević više ne postoji. Ukoliko se stvarno mislilo na tu i takvu vrstu narodnog jezika, a ne na to što bi danas narodni jezik mogao biti, onda je to najbolji put prema diglosiji u crnogorskom jeziku: proglašavanje crnogorskim jezikom jednog njegova historijskog oblika nasuprot njegovu aktualnom obliku.

Čirgićeve tvrdnje o tome zašto suvremena književnost ne može biti “uzus” standardizacije argumentirana je tvrdnjom koju on smatra samorazumljivom: “150 godina asimilacije”. Samorazumljive tvrdnje nisu nužno valjani argumenti. Tko je to 150 godina provodio asimilaciju? Znači li to da taj dio crnogorske književnosti s obzirom na jezik kojim je pisana pripada srpskoj književnosti? Što o tome o tome misle sami ti pisci? Na kraju, zamislimo da su se tako određivali korpusi bilo kojeg od standardnih oblika jezika o kojem je 1850. postignut dogovor, što bismo imali od jezika kojim govore njegovi današnji govornici? Sudionici dogovora bili su okrenuti budućnosti, a ne prošlosti. Prošlost su tretirali kao prošlost. Da je bilo drugačije, Vuk, na primjer, ne bi trpio prigovore ni od SPC-a, ni od tradicionalnih krugova. Zadržao bi neki oblik ili neki stupanj diglosije kakav je postojao do njega. Osim toga, sa čim je to “150 godina provedena asimilacija” ukoliko u cijelom tom vremenu, kao što Glušica s pravom podsjeća, osnovicu standardnog srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog jezika (već čine novoštokavski ijekavski crnogorski govori pod nazivom “južno narječje” još na Bečkom književnom dogovoru 1850. određeni kao osnovica zajedničkog književnog jezika i to ne samo “zbog velikog ugleda ijekavskih narodnih pjesama, zbog istinskog poštovanja ne samo starije dubrovačke književnosti, već prije svega zbog crnogorsko-hercegovačke govorne i pisane riječi (kurziv M. P.) i zbog Vukove iscrpne dokumentacije o tim govorima” (Jonke 1965: 251; Glušica 2020: 78). Dakle, kako je standardni jezik koji je nastao na osnovi “crnogorsko-hercegovačke govorne i pisane riječi” mogao biti sredstvo asimilacije crnogorskog jezika?

/ Imenovanje i status

Imenovanje jezika je historijskom procesu vernakularizacije ili uspona (narodnih) vernakulara bila važna, ali rijetko i najvažnija stvar. Na prostoru hrvatskosrpskog to je zbog procesa razvoja nacija i zbog etnojezične izmiješanosti bila i ostala važnom stvari, jednom od najvažnijih. Ta se važna stvar kretala od potrage za adekvatnim imenom (slavenski, slovinski, ilirski, hrvatskosrpski/srpskohrvatski, naš jezik) do svojevrstne onomatohije, ratovanja oko imena.¹⁴ Naročito ratovanja među Hrvatima i Srbima koje se kasnije prenijelo i na druge, onomatohija je jedno od najraširenijih područja ratovanja unutar hrvatskosrpskog, novoštokavskog. Bilo da je riječ o našem imenu našeg jezika nasuprot zajedničkom ili našim riječima nasuprot njihovima. Ona je predstavljala glavnu ratnu vještinu u izgradnji identitarne funkcije jezika i identitarne lingvistike.

Kad je u pitanju jezik kojim su govorili ili govore Crnogorci, tu se stvar kretala od odsutnosti službenog imena ili imena srpskog (Ustav iz 1946.) preko dužeg perioda u kojem je ime bilo dvosložno, srpskohrvatsko, bez upućivanja na standardnu varijantu, nego s upućivanjem na narodnosnu ravnopravnost u jeziku (Ustav NR Crne Gore iz 1954.), kao i preko perioda u kojem je naziv također bio dvosložan, srpskohrvatski, ali s odrednicom o ijekavskoj varijanti koja je u službenoj upotrebi u Crnoj Gori (Ustav iz 1974.), pa do godine 1992. kad se iz složenog naziva briše njegov drugi dio “hrvatski” – a ostaje “srpski jezik ijekavskog izgovora”. Zagovornici promjene ovakvog imenovanja bili su Crnogorski PEN centar i grupa književnika i javnih ličnosti koja se deklarirala da govore crnogorskim jezikom (među njima i vodeći ljudi državne politike). Godine 2003. na popisu stanovništva pružena je mogućnost deklariranja crnogorskog kao materinjeg jezika. Iste godine u školske je programe uveden *maternji jezik*. Pod tim se nazivom misli na “crnogorski, srpski, bošnjački, odnosno hrvatski jezik”. Takvo rješenje pretpostavlja ili priznavanje sva četiri standardna oblika po nazivu dojučerašnjeg srpskohrvatskog ili i mogućnost da roditelji djece ili djeca sama biraju na kojem od standardnih oblika žele održavanje nastave. Albanski nije naveden kao materinji jezik, što zapravo znači da je ovim nazivom indirektno priznato da su navedeni jezici je-

14 Onomatohija je složenica od grčkog *ὄνομα*, množina *ὀνομάτων* i *μαχία*.

dan jezik ili varijante jednog jezika. Za albanski je predviđeno da se uči u općinama koje naseljava albansko stanovništvo. Godinu dana nakon referenduma o samostalnosti Crne Gore (2006.), usvojen je njezin novi Ustav. U njemu je crnogorski jezik dobio status “službenog jezika u Crnoj Gori”. Srpski, bosanski, albanski i hrvatski su “u službenoj upotrebi”.¹⁵ Iz ovako definiranog statusa moglo bi se zaključiti da svi navedeni jezici imaju status službenih jezika u Crnoj Gori. Međutim, takav zaključak ne bi bio točan. Kako je rečeno u st. 1 čl. 13 Ustava – “u Crnoj Gori službeni je crnogorski jezik”. On ima status službenog jezika države. Ostali su u službenoj upotrebi, ali nemaju taj status – službenog jezika države. Koji status imaju, na kojem nivou imaju status službenog jezika, to je pitanje. Godine 2011. odredba o jeziku u školskom programu je izmijenjena. U njoj se uči crnogorski – srpski, bosanski i hrvatski jezik i književnost. Odnosno, na “crnogorskom – srpskom, bosanskom i hrvatskom” odvija se nastava. Iz ove odredbe ispuštena je ranija odredba o “maternjem jeziku”, a crnogorski je odvojen od ostalih.

Takvo rješenje se može tumačiti kao napredovanje prema implementaciji ustavnih odredbi o jeziku i pismu. Također bi se mogla tumačiti i kao razjašnjenje o statusu između crnogorskog kao “službenog” i ostalih kao “jezika u službenoj upotrebi”. Dakle, u višetničkoj Crnoj Gori (kao što je to bio slučaj i prije nje u drugim državama hrvatskosrpskog govornog područja) već je imenovanje uzrokovalo jezične i etničke podjele. Koegzistencija etničkog crnogorstva i jezičnog srpskohrvatstva kakva je u Crnoj Gori postojala od 1945. do 2003. narušena je tako da u njoj ne postoji nijedna etnička (Crnogorci su u relativnoj većini) ni jezična (srpski je u relativnoj većini) grupa u apsolutnoj većini. Prema onome što znamo i što možemo čitati u knjizi *Crnogorski jezik i nacionalizam*, te dvije linije podjela (uz crkvenu, koja sad neka ostane izvan našeg fokusa) mogu dobiti i treću liniju – liniju podjele između novocrnogorskog koji služi kao neka vrsta vernakulara države i jezika kojim i dalje govori većina građana Crne Gore neovisno o etničkom pa čak i jezičnom deklariranju. Jer su izgleda i jedno i drugo deklariranje neka vrsta identitetskih ekspresiva¹⁶

15 Član 13 Ustava Crne Gore kojim se definira status jezika i pisma glasi:

Službeni jezik u Crnoj Gori je crnogorski jezik.

Ćirilčno i latinično pismo su ravnopravni.

U službenoj upotrebi su i srpski, bosanski, albanski i hrvatski jezik.

16 *Ekspresivi* su govorni akti kojima izričemo radnju kojom iskazujemo svoja osjećanja, vjerovanja, unutrašnja stanja. Iskaz oduševljenja ili melankolije, kao i iskazi identiteta primjeri su

bez stvarnog perlokucijskog¹⁷ učinka ili perlokucijske dosljednosti. Bilo kako bilo, ovo imenovanje je bilo prvi korak u nizu koraka koje je trebalo poduzeti da bi se “službenost jezika” pretvorila u njegovu jezičnokomunikacijsku ulogu.

/ Savjet i ministar ili ministar i Savjet

Drugi korak koji je Vlada Crne Gore, točnije njezino Ministarstvo kulture, napravila sastoji se u odluci o formiranju *Savjeta za standardizaciju crnogorskog jezika*. Savjet je imao 13 članova, a članovi su mu bili lingvisti i nelingvisti (“književnici, književni kritičari i teoretičari”). Rad Savjeta zapao je u teškoće već na pitanju izrade pravopisa. Među onima koji su dolazili na njegove sjednice (trojica nisu dolazila, pa se sastajalo deset njegovih članova) došlo je do raskola. Pet ih je zauzelo jednu, a pet drugu poziciju. U prvoj grupi je bio jedan lingvist (kako kaže Rajka Glušica – početnik), a ostalo su bili književnici. U drugoj grupi su bili mahom sveučilišni nastavnici, od čega troje lingvista i jedna profesorica teorije književnosti, te jedan publicist i književni kritičar. Drugu grupu je predvodila Rajka Glušica. Što je u tako važnoj stvari i u tako važnom tijelu uzrokovalo raskol? Jednostavno kazano – prva grupa je htjela da se pristupi jezičnom planiranju crnogorskog standardnog jezika tako kao da taj standard ne postoji u standardnoj osnovi srpskohrvatskog, dok je druga grupa smatrala da standard koji se koristi treba restandardizirati u skladu sa aktualnim crnogorskim standardnojezičnim specifičnostima. Prva grupa zagovara zanemarivanje više od 150 godina zajedničke standardnojezične prakse, kojoj je osnova bio i novoštokavski ijekavski Crne Gore i jezik njezinih najistaknutijih pisaca toga vremena, dok je druga grupa smatrala da bi takvo zanemarivanje zajedničkih standardnojezičkih tekovina bilo nepotrebno i štetno za projekt suvremenog crnogorskog jezičnog standarda. Prva grupa držala se stajališta da između narodnog jezika Crnogoraca, njihova književnog i standardnog jezika nema razlike:

Tradicionalna lingvistika je pokazala bogatstvo crnogorskog jezika u svim domenima, kao i to da se između crnogorskog

takvih govornih akata.

¹⁷ *Perlokucija* je treća komponenta (uz lokuciju – kazivanje kao kazivanje i ilokuciju – snagu, moć koju u iskazu sadržana radnja ima) govornog akta.

narodnog jezika i crnogorskog književnog jezika može staviti znak jednakosti, što u Evropi nije slučaj ni sa jednim jezikom.¹⁸

Druga grupa smatra da se standardni jezik “formira *izričitim dogovorom* (kurziv R.G.), a njegova norma kodificira u gramatikama, rječnicima i pravopisima”, a “izrasta na osnovi nekog idioma, ali se uvijek od njega razlikuje, (kurziv R. G.) ... što je u osnovi statičan” (Škiljan 1985: 148—149, prema Glušica 2020: 73—74). Osim toga, tokom rasprave unutar Savjeta manifestirale su se goleme razlike u raspolaganju naučnim znanjem o jeziku, naučnim pojmovima poput narodnog, književnog i standardnog jezika, a naročito znanjem razvijenim unutar sociolingvistike, lingvističke discipline najpozvanije za pitanja o kojima je raspravljao Savjet i najpozvanije za odgovore koje je na ta pitanja trebalo naći. Ovdje treba reći da je tvrdnja prve grupe o istovjetnosti narodnog i (književnog) standardnog jezika višestruko kontrafaktualna. Standardni je jezik uniforman, statičan i idealiziran (i ideologiziran), što se za narodni jezik ne može reći (osim za treću komponentu – idealiziranost/ideologiziranost).

/ Institut i fakultet

Kao što je došlo do raskola između članova Savjeta tako je došlo do raskola visokoškolskih ustanova. Godine 2008. u sklopu Filozofskog fakulteta Univerziteta Crna Gora u Nikšiću formiran je Studij crnogorskog jezika i južnoslavenske književnosti. Šest godina kasnije, 2014. na Cetinju je osnovan Fakultet za crnogorski jezik i književnost. Na prvom su bili Rajka Glušica i vodeći krug crnogorskih lingvista, a na drugom Adnan Čirgić. Prvi je imao sjedište u Podgorici i Nikšiću, a drugi na Cetinju. Prvi je primao redovna budžetska sredstva za svoj rad, a drugi je dobivao izvanredna sredstva za svoj rast.

18 Nikčević, V. (2000). “Crnogorski kao materinji. Budućnost naroda čuva se jezikom”, *Pobjeda*, 19. februara, Podgorica.

/ Pravopis i Ekspertna grupa

Dva različita pristupa i dva različita koncepta pravopisa crnogorskog jezika dodatno su podijelila Savjet. Prvu verziju pravopisa, čija su “načela i rješenja bila unaprijed pripremljena” (Glušica 2020: 80) članovima komisije podijelio je Adnan Čirgić.¹⁹ Zbog nemogućnosti da se o “načelima i rješenjima” tog pravopisa raspravlja i usuglašava, Zorica Radulović i Rajka Glušica odlučile su (uz podršku još troje članova Savjeta) pripremiti svoju verziju pravopisa. Čirgićeva verzija je “utemeljena na idejama i stavovima Vojislava P. Nikčevića” (Glušica 2020: 81):

Glavna načela u priručniku *Piši kao što zboriš* (CDNK, Podgorica 1993) Vojislava P. Nikčevića: 1. Piši kao što zboriš, a čitaj kako je napisano!; 2. Drži se upotrebne norme crnogorske “općene pravilnosti”! i 3. Tuđe piši kao svoje! – smatrali smo potpuno validnim i iskoristili smo ih kao polazišnu osnovu za ovaj pravopis.

Čirgić je uz to predložio da azbuka ima 32 slova i abeceda isto toliko. Slijedeći Nikčevića, dodani su glasovi *š* i *ž*, (kao što ćemo kasnije vidjeti postojalo je kolebanje oko uvođenja i trećeg Nikčevićeva glasa *dz*), a koji nastaju kao rezultat jekavskog jotovanja u kojem se glasovna kombinacija *sj* izgovara kao *ś* (*sječati* > *śecati*, *sječa* > *śeča*, *sjetan* > *śetan*, *sjutrašnji* > *śutrašnji*, a glasovna kombinacija *zj* izgovara se kao *ž* (*zjenica* > *ženica*, *kozji* > *koži*). Adekvatno ovom rješenju jekavsko jotovanje primjenjuje se i u slučajevima glasovnih kombinacija *tj* > *ć* (*tjerati* > *ćerati*), *cj* > *ć* (*cjepanica* > *ćepanica*), *dj* > *đ* (*djevojka* > *đevojka*).

Prijedlog pravopisnih rješenja koji su pripremile i predložile Rajka Glušica i Zorica Radulović nije polazio od radikalnog prekida sa jezičnom i pravopisnom tradicijom koja je i u Crnoj Gori na snazi u posljednjih stoljeće i pol, već od njezine reforme u skladu sa najistaknutijim i najfrekventnijim specifičnostima suvremenog stanja jezika u Crnoj Gori. U ovom citatu sadržana je polazišna pozicija dviju autorica i kritika pozicija Adnana Čirgića i članova prve grupe u Savjetu:

crnogorski standardni jezik izgrađuje (se) od policentrične varijante srpskohrvatskog jezika, baštineći tako stopedese-

19 O okolnostima akademskog razvoja i napredovanja Adnana Čirgića vidi Glušica 2020: 56–58.

togodišnju tradiciju standardnog jezika i bogatog kulturnog nasljeđa i književnog nasljeđa nastalog na tom jeziku, a ne od crnogorskih narodnih govora. Cilj naših intervencija nije bio napraviti razlike između crnogorskog standarda i drugih standardnih jezika bosanskog, hrvatskog i srpskog već konstatovati postojeće stanje savremenog jezika u Crnoj Gori u prestižnim funkcionalnim stilovima i to normirati. Takvom kodifikacijom, koja je prirodni nastavak dosadašnjeg jezičkog razvoja, ne raskidamo s tradicijom zajedničkog standardnog jezika, ni sa srodnim susjednim standardima, niti podrivamo crnogorski nacionalni identitet koji nije ugrožen činjenicom da nam je standardni varijetet u strukturi i sistemu isti kao i standardi ostala tri naroda (Glušica, 2020: 83).

U skladu sa ovim stajalištem autorice su nove pravopisne norme navodile kao dubletne (*djed* i *ded*, *djevojka* i *devojka*, *letjeti* i *lećeti*, *žutjeti* i *žućeti*). Razloge za uvođenje ovih dubleta autorice su argumentirale njihovom visokom frekvenčnošću u crnogorskom standardnom ostvarenju. Također su se odlučile i za to da kao “najveći otklon od postojeće norme” uvedu grafem *ś* za bilježenje u nekim dubletnim rješenjima suglasnika *ś* kao rezultat jekavskog jotovanja i zbog njegove prisutnosti u riječima kao što su “nadimci, hipokoristici, deminutivi, dijalekatska leksika i razni uzvici za vabljenje stoke: *Miša*, *Šole*, *tašo*, *šuma*, *šerpati*, i sl.” (Glušica 2020: 84). Međutim, od ovog su rješenja odustale u drugom izdanju svojeg pravopisa uvjerene da se

današnji govornik crnogorskog jezika (kao) obrazovana osoba ... neće lako odreći pravopisnih navika stečenih kroz višegodišnji obrazovni sistem. Neke crnogorske jezičke crte nepovratno su nestale u vremenu i one pripadaju istoriji crnogorskog jezika, nemoguće ih je vaskrnuti pravopisnim naređivanjem, neke, pak, pripadaju dijalektologiji crnogorskog jezika. U jeziku se ne može naređivati i silom nametati, svako takvo pravilo biće odbačeno od samih govornika. Pravopisi ne naređuju nego osluškuju i registruju aktualno, sinhronijsko jezičko stanje (87).

Umjesto unutrašnjeg dijaloga članova Savjeta i javne rasprave o ova dva pravopisna rješenja, Ministarstvo prosvjete je formiralo “ekspertsku komisiju” u sastavu Milenko Perović, profesor filozofije na Univerzitetu u Novom

Sadu, Josip Silić, profesor hrvatskog jezika na Sveučilištu u Zagrebu, Ljudmila Vasiljeva, profesorica hrvatskog jezika na Univerzitetu Ivana Franka iz Lavova. Ovako formirana komisija, u kojoj nema nijednog kvalificiranog stručnjaka za crnogorski jezik (Glušica je naziva “ekspertska komisija bez eksperata”), predložila je svoju verziju pravopisa, a na osnovi načela koju je priredila prva grupa, čiji je prijedlog obrazlagao Adnan Čirgić. Njihov je prijedlog proglašen službenim i objavljen u *Službenom listu* prije bilo kakve rasprave ili vrednovanja kao *Pravopis crnogorskog jezika*,²⁰ prvi službeni pravopis s takvim nazivom. Takva ovlast dana je Ministarstvu na osnovi izmjene zakonskog okvira. Odluka o obrazovanju Savjeta za standardizaciju crnogorskog jezika izmijenjena je tako da se ovlašćuje Ministarstvo prosvjete da imenuje Ekspertsku komisiju i raspušta Savjet, te da samo Ministarstvo donosi odluku o prihvatanju prijedloga Ekspertske komisije. Poslove koje je obavljao Savjet uz Ekspertsku komisiju obavljat će i novoosnovani Institut za crnogorski jezik i književnost “na čelu s direktorom A. Čirgićem, jedinim članom s akademskim stepenom, čime je prekršen zakon koji propisuje pravila o kadrovskim uslovima za osnivanje naučne samo institucije” (89).

Ovakva odluka Ministarstva produbila je podjele i pobudila još veću kritičnost lingvista, specijalista za crnogorski jezik i književnost kakvi su Glušica, Radulović i Lakić. Oni smatraju da su ostali dužni odgovore na važna pitanja, koja Glušica postavlja i u ovoj knjizi. Evo nekih od pitanja koja smo izdvojili. Prvo pitanje glasi: “Koji to naučni argumenti “nedvosmisleno dokazuju da je glas ž fonema, da ima distinktivnu semantičku funkciju i da ima veliku frekvenciju upotrebe u prestižnim funkcionalnim stilovima, šta je preporučuje za uvođenje u standard”. Ne može se prihvatiti kao naučni argument besmislica koja stoji u tački 159 (*Pravopisa*, dodao M. P.) koja doslovno glasi: “Glas ž u crnogorskom jeziku ima vrijednost fonema, što dokazuje suodnos *ženica*: *zjenica* (str. 39)” (92). U ovoj i ovakvoj tvrdnji autori pravopisa zapravo “dovode u vezu dvije izgovorne varijante iste riječi (*zjenica*), što ... nije argument da je glas ž fonem niti se može naći primjer u kojem bi taj glas nosio razliku u značenju” u odnosu prema nekoj drugoj riječi koja bi se od prve razlikovala samo po tom glasu.²¹

20 Prvi, ali neslužbeni pravopis s takvim naslovom objavio je Vojislav P. Nikčević 1997. godine, *Pravopis crnogorskog jezika*, Cetinje: Crnogorski PEN centar.

21 Fonem se u lingvistici (strukturalnoj) definira kao najmanja jezična jedinica koja sama nema značenje, ali koja sudjeluje u formiranju izraza jedinica koje imaju značenje (riječi, na

Drugo pitanje glasi: “Šta znači uvođenje novih ‘fonema’ za standardni crnogorski jezik i njegovu primjenu u obrazovnom sistemu, da to znači velik (nepotreban) napor đacima koji će učiti šest slova da bi zabilježili grafemu ž (štampana, pisana, velika, mala, ćirilična, latinična) i da će vjerovatno provesti čitav život a da nikad neće imati priliku upotrijebiti naučena slova, iz prostog razloga što nemaju u svom rječniku lekseme sa tim glasom (kurziv M. P.)”

Treće pitanje glasi: “Šta znači sintagma koju Ekspertska komisija koristi: ‘samoidentifikacija crnogorskog jezika’ i šta tu samoidentifikaciju čini, da li je to glas ž ... ili sve ono književnoumjetničko, naučno, publicističko i drugo blago stvoreno u crnogorskoj kulturi u dugom vremenskom periodu?” (93).

Odgovor na ova i ovako postavljena pitanja nisu dobili. Dobili su drugu vrstu odgovora, i to na pitanje “zašto je ... prisutna opšta neprihvaćenost propisane jotovane norme?” (96). Adnan Čirgić, koji je u međuvremenu od direktora Instituta za crnogorski jezik i književnost postao dekan *Fakulteta za crnogorski jezik i književnost*, na to pitanje odgovara ovako:

A savremeni otpori tome standardu zapravo su još jedan dokaz da je jezik, posebno standardni jezik, jedan od najbitnijih vidova identiteta, pa je kampanja protiv standarda motivisana neprihvatanjem ideje o *posebnosti savremenog državnog identiteta* “ (Čirgić 2016: 312, citirano prema Glušica 2020: 96).

Odgovor koji Čirgić daje Glušici nije samo način suzbijanja znanstvene rasprave (a što nesumnjivo jeste) i ne predstavlja samo “zastrašivanje lingvista” i njihovo proglašavanje “državnim neprijateljima”, već dvije vrste performativnosti, s dvije vrste ilokucijske snage ili moći. Glušičini iskazi svoju performativnu, ilokucijsku snagu imaju u naučnoj spoznaji *kakav jest* crnogorski jezik (što bi kao takav trebao i ostati). Čirgićevi iskazi svoju performativnu snagu imaju u tome kakav je crnogorski jezik eventualno bio, a zapravo *kakav mora biti*. Glušičin jezik je komunikativan a Čirgićev identitaran. Drugim riječima, Glušičini iskazi spadaju među asertivne govorne radnje, a Čirgićevi među

primjer). Fonem je zajednička vrijednost glasova koji su unekoliko međusobno različiti u različitim kontekstima. Na primjer, /k/ ima različita glasovna ostvarenja u riječi *banak* i u riječi *banka*. Prvi je nenazaliziran a drugi nazaliziran. Povodom ovog primjera i povodom upotrebe vrijednosnog kriterija kao distinktivnog za znakovne i jezične jedinice (pa i jezike) svakako bi bilo veoma važno napraviti usporednu analizu pojma vrijednosti kod Ferdinanda de Saussurea ili Romana Jakobsona i pojma vrijednosti kod Radoslava Katičića (1971: 41–64).

direktivne, i to *identitske direktive* koji govore proklamiranim vernakularom države.

Identitetske direktive, kao i druge vrste identitetskih iskaza, bilo da se u njima iskazuje jezik države ili osjećaj naroda veoma teško komuniciraju. Jezik u takvim slučajevima postaje zastava, himna, a osjećaj postaje argument. U oba slučaja prestaje biti jezik u punom smislu te riječi jer je nedijalogičan već “samoidentitetan” ili kako se u semiološkim teorijama ideoloških iskaza kaže – autoreferentan.

Koliko god su takvi iskazi identitarni, a cijeli bi se pravopis po svoj prilici mogao promatrati kao identitaran, Glušica ustrajno slijedeći svoj angažirani znanstveni kritički pristup uspijeva na brojnim mjestima demontirati tu vrstu iskaza. Dobar primjer toga predstavlja dvojaka kritika ili kritika s dvojakim rezultatom. I to na mjestu “uvođenja sistemskog jotovanja” ili “insistiranja na tome da svako: *sj, cj, tj, zj, dj* daje kao rezultat suglasnike: *š, ć, ž, đ*. Silić, Vasiljeva i Perović, u prvom redu, kao članovi Ekspertske komisije u svojem *hiperjotovanju*²² stvorili su problem i sebi i načelu jekavskog jotovanja u prvom izdanju *Pravopisa* propisujući da se jotuje oblike koje kao takve “prosječan govornik crnogorskog jezika nikad nije čuo, a kamo li upotrebio, naročito one kojima je u jotovanoj varijanti i semantika nejasna ili zamagljena. Šta, na primjer, znači *ćeme*, a šta *ćelina*, možda velika *ćela*?” (108). Drugi dobar primjer je “hvatanje” autora u kršenju vlastitog deklariranja da neće uvoditi “arhaizme, dijalektizme i lokalizme”, jer su na sljedećim primjerima propisivali što je pravopisno jotovanje navedene glasovne skupine: *ženica, đečji, pošed, zašeda, došetka, šečivo, ćelivati*. A ovo su upravo takvi primjeri. I “prosječan ih govornik savremenog crnogorskog jezika (ako ih razumije) ... doživljava kao supstandardne, ruralne, kao zastarjele i svakako nereprezentativne i neprimjerene standardnoj varijanti crnogorskog jezika” (110).

U drugom izdanju *Pravopisa*, zbog kritike koju je Glušica javno iznijela, autori su korigirali primjere svojeg hiperjotovanja, pa ih u njemu više ne navode kao primjere. Međutim, koliko im je god hiperjotovanje naizgled pružalo sigurnost, toliko im odustajanje od njega povećava nesigurnost “u potrazi za sistemom ‘jotacije’²³”. Ta nesigurnost rezultira time da “suglasničke grupe: *sj,*

22 Ovaj je izraz stvoren po uzoru na hiperkorektnost (a moglo bi se reći i po uzoru na hiperstandardiziranost) u kojoj govornici stranog jezika primjenjuju pravila tog jezika na slučajeve u kojima ona ne važe, jer može biti riječ o idiomima ili izuzecima.

23 Ovaj je izraz jedan od uvedenih neokroatizama u *Pravopis crnogorskog jezika*.

cj, zj, dj propisuju na tri načina. Pa je tako *čjelina* (u prvom izdanju je bio dubletan sa *čelina*) navedena samo u nejotovanom obliku, *šeknuti* samo u jotovanom obliku, a *češiti/tješiti* u dubletnom jotovanom/nejotovanom obliku kao i riječi poput *šeča/sječa, učešiv/utješiv, nigđe/niđe/nigdje, žena/zjena, koži/kozji*. Glušica i u ovom sistemu pronalazi više nedosljednosti. Poseban primjer su arhaizirani tekstualni primjeri pravilnog pisanja interpunkcije, koji su pored svoje arhaiziranosti tematski preteški, a sintaktički neprohodni za oprimjerivanje toga gdje se u tekstu piše, a gdje ne piše zarez. Za svrhu ovog teksta samo ćemo spomenuti pogrešno propisana pravila o glasovnim promjenama (na primjer, kod pisanja jednačenja po zvučnosti, kod nekih oblika jotovanja (125)). Za neku drugu priliku ostavit ćemo obradu veoma važnih primjera ideologizacije pravopisa (126—131) i primjere mizoginije (131—133).

/ Gramatika

Iste godine kad i drugo izdanje pravopisa (2010), samo koji mjesec kasnije, ozvaničena je i *Gramatika crnogorskog jezika*. S nešto izmijenjenim autorskim timom (autori *Gramatike* su Adnan Čirgić, Ivo Pranjković²⁴ i Josip Silić). U slučaju *Pravopisa* autorima (Silić, Vasiljeva, a kasnije i Čirgić) je posao bio da od pravopisnih načela V. P. Nikčevića i A. Čirgića razviju i oprimjere pravila koja bi važila za pisanje na crnogorskom. U slučaju *Gramatike* autori su imali zadatak da Pranjkovićevu i Silićevu *Gramatiku hrvatskog jezika za gimnazije i visoke škole* (Zagreb: Školska knjiga, 2005., 2007.) prilagode izrazom i primjerima crnogorskog jeziku. (Glušica na više mjesta piše – što indirektno što direktno – da taj posao adaptacije ili “prevođenja” s hrvatskog na crnogorski, najvjerojatnije nisu radili Pranjković i Silić već onaj koji “pošедуje znanje crnogorskog jezika” alias Čirgić.) U metodologiji su autori i jednog i drugog priručnika bili radikalni: u slučaju pravopisa radikalno su izmijenili fonološki sistem crnogorskog uvodeći dva fonema (*š* i *ž*), a u slučaju gramatike su radikalno takav crnogorski fonološki sistem adaptirali na gramatiku hrvatskog jezika. I tako je Crna Gora dobila dva važna priručnika s kojima su naučno posvjedočena i po-

24 Ivo Pranjković je profesor kroatistike na Sveučilištu u Zagrebu, bio je istaknut u otporu radikalnim promjenama u hrvatskom jeziku tokom devedesetih i ostao jednako istaknut u kroatističkoj nauci, naročito u sintaksi.

litički/administrativno ozvaničena autohtonost i autonomnost crnogorskog jezika.²⁵ “Tako smo dobili službenu *Gramatiku crnogorskog jezika* dijelom kao kopiju a dijelom kao kompilaciju ... *Gramatike hrvatskog jezika*, dakle, jednim u nauci i u akademskom svijetu posve neobičnim postupkom, koji su inostrani lingvisti nazvali lingvističkom farsom” (139—140). Takva gramatika kakvu su dobili Crnogorci nije pisana kao preskriptivna, već kao deskriptivna. Ne bavi se gramatičkom normom već sistemom jezičnim. “Autori se u gramatici crnogorskog standardnog jezika (ova sintagma *crnogorski standardni jezik* mnogo je puta upotrijebljena u gramatici) bave opisom sistema, a ne opisom standarda, kao što je apsurdna i činjenica da se u gramatici namijenjenoj upotrebi u obrazovnom sistemu ne radi o standardnom varijetetu” (143). Osim toga, gramatika je pisana za srednjoškolce i visokoškolce u Hrvatskoj a trebala bi služiti osnovnoškolcima u Crnoj Gori. Sami su autori očito bili svjesni toga kad su u predgovoru napisali da će ona “biti polazište za nastanak školske gramatike crnogorskog jezika, namijenjene u prvom redu za osnovne škole”. (16) Kako takva gramatika nije do danas napisana, to znači da osnovnoškolski dio crnogorskog školskog sistema još uvijek nema prikladnu i potrebnu gramatiku.

Uspoređujući originalnu verziju gramatike hrvatskog s njezinom neoriginalnom verzijom crnogorskog jezika, Glušica nalazi u njoj “materijalne greške koje su uočene na prvo čitanje”, utvrđuje da je ne-originalna verzija “jednim dijelom kopirana, a drugim kompilirana” originalna hrvatska vezija, navodi “slučajeve u kojima je (ne-originalna verzija trebala biti original M. P.) trebalo pokazati specifičnosti sintakse crnogorskog jezika po kojima se ona razlikuje od hrvatske i gdje bi trebalo reći više o tim tipičnim crnogorskim sintaksičkim crtama” (157) i izdvaja primjere terminološke kroatizacije gramatičke terminologije crnogorskog jezika.

Od materijalnih grešaka izdvojit ćemo dvije. Prvo, pogrešna je tvrdnja, koja se nalazi u dijelu gramatike o morfonologiji crnogorskog jezika, da “bilo koji konsonant kad se nađe u kontaktu (u okviru jedne riječi) s konsonantom koji mu je suprotan po zvučnosti prelazi u svoj parnjak” (39, prema Glušica 147). Za cijeli projekt crnogorske fonologije, a time i za cijeli projekt crnogorskog jezika kako ga razvijaju Čirgić i država, Glušica dokazuje pogrešnost ova-

25 Nisu nepoznati ni rijetki slučajevi da su stranci podučavali ili priređivali prve gramatike (poput Alcuina od Yorka, na primjer, ili Katarine Velike (Coulmas 2016)) ali ti slučajevi ni po čemu nisu usporedivi s ovim.

kve tvrdnje na primjeru dvaju novih glasova: “postoje glasovi koji iako dođu u kontakt sa suglasnikom različitim po zvučnosti, ne prelaze u svoj parnjak. Takvi su i u standard novouvedeni konsonanti *ś* i *ź* za koje ne postoje primjeri da mogu preći jedan u drugi ni pod kojim uslovima” (isto).

Drugo, u ne-originalnoj verziji gramatike u poglavlju o sintaksi u gramatička svojstva subjekta nabrajaju se “samo rod i broj”, ali ne i padež. “Budući da službu subjekta prije svega imaju imenske riječi, gramatička svojstva tog rečeničnog člana jesu broj i rod” (Glušica 2020: 147). U originalnoj hrvatskoj verziji on se nabraja. Zašto ga nema u crnogorskoj teško je znati, ali zato Glušica ne propušta priliku da kaže ono što treba znati: “Priređivači *Gramatike* zaboravljaju da je dominantna odlika imenskih riječi baš kategorija padeža, svojstvena samo njima, dok su kategorije roda i broja odlike glagolskih riječi. Kad je subjekt u pitanju, odliku padeža treba posebno naglasiti, jer se upravo po padežu u kojem se subjekt nalazi pravi osnovna podjela subjekta na gramatički (u nominativu) i logički (u nekom drugom padežu)” (isto).

U daljnjoj usporednoj analizi Glušica navodi pet grupa primjera u kojima oprimjeruje da je nova crnogorska gramatika kopija i kompilacija hrvatske gramatike. Izdvojit ćemo neke od njih. Prvo, ona nalazi da je sintaksa crnogorskog jezika *ad litteram* sintaksa hrvatskog jezika kako je obrađena (njezin najobimniji dio na koji otpada oko pola obima knjige) u *Gramatici hrvatskog jezika za gimnazije i visoka učilišta*. “Svaka riječ, sadržaj, naslovi podnaslovi, raspored građe, definicije, objašnjenja, opisi, primjeri za ilustraciju, doslovno su preneseni iz hrvatske gramatike u crnogorsku. I na prvi pogled se može vidjeti da se radi o potpuno identičnim tekstovima sa neznatnim razlikama, koje se mogu okarakterisati kao lektorske intervencije sa ciljem prilagodavanja hrvatske gramatike za crnogorske korisnike” (150). Drugo, u primjerima koji se navode za “pojedine gramatičke kategorije ili pravila” najviše je takvih tipičnih kroatizama, bilo leksičkih bilo tvorbenih, koji se zamjenjuju “uobičajenim u crnogorskom jezičnom izrazu”:

Upravo su stigli na kolodvor. (186) *Upravo su stigli na stanicu.*

(167)

Slušaju glazbu. (202) *Slušaju muziku.* (184)

Kupila je šećera. (300) *Kupila je cukra.* (270)

Povodom ovog posljednjeg primjera sa “prevođenjem” hrvatskog *šećera* u crnogorski *cukar* Glušica s pravom kaže da je “nacionalističko pretjerivanje i pokušaj oživljavanja arhaizama. Leksema *cukar* (ital.) pripada nekim crnogorskim

govorima (jednako kao i nekim hrvatskim govorima, op. M. P.) i njena upotreba je veoma male frekvencije, dok je leksema *šećer* (tur.) jedina u svakodnevnoj upotrebi, pa je zato prevođenje nepotrebno”. Mi bismo dodali da ovo nije jedini primjer hrvatskosrpskog lingvističkog samoizrugivanja prema kojem se mi kao govornici južnoslavenskog jezika dijelimo međusobno na osnovi jezičnih obilježja drugih jezika koji su historijski adaptirani i funkcionalno i upotrebno drugačije distribuirani u našem jeziku.

U završnom dijelu svoje usporedne analize dviju gramatika Glušica više ne traži u čemu je sve ova *jedna gramatika u dvjema* ista, nego traži ono u čemu nisu različite, a trebale bi biti. Pa nas nakon tog traženja izvještava o tome da u njoj-njima nema sedam važnih razlika. Tako između hrvatske i crnogorske gramatike nema razlike u sintaksi glagola u dijelu u kojem se govori ili se trebalo govoriti o razlici “u značenjima i funkcijama aorista i imperfekta, jer su ta dva glagolska oblika bila i još su u živoj upotrebi u crnogorskim narodnim govorima, za razliku od hrvatskih koji skoro da ne znaju za ove glagolske oblike ... i čija je upotreba danas zanemarljiva” (157). Unatoč tome u crnogorskoj se gramatici aorist malo obrađuje kao i u hrvatskoj a imperfekt nešto više ali ne toliko koliko bi trebalo s obzirom na funkciju koju i danas imaju u crnogorskom.

Nema je ni na drugom mjestu gdje bi je trebalo biti. Umjesto da u crnogorskoj gramatici stoji da se “češće dopunjavaju modalni glagoli konstrukcijom da + prezent (na primjer, *Moram da idem*, dodao M. P.), a rjeđe infinitivom (na primjer, *Moram ići*, dodao M. P.), “stoji obrnuto: uz modalne glagole ‘stoji dopuna u infinitivu ili (rjeđe) u obliku konstrukcije da +infinitiv’” (Glušica 2020: 160). Ova razlika se u hrvatskom navodi kao jedan od starih i dobro znanih primjera u argumentiranju razlike između hrvatskog i srpskog, a ovdje gdje se ona pojavljuje i kao “razlikovna crta” (Glušičin dobro osmišljen izraz) između hrvatskog i crnogorskog, ona se negira.

Isto je i sa ličnom i bezličnom upotrebom glagola *trebati*. U hrvatskom je standardu normativna lična: *Ti trebaš čitati*, a u crnogorskom je normativna njegova bezlična upotreba: *Ti treba da čitaš*. Zbog toga što je u u crnogorsku gramatiku preneseno ono što piše u hrvatskoj, u njoj su kao pravilni crnogorski primjeri navedeni ispravni hrvatski primjeri: *Mi trebamo čitati. Oni trebaju čitati* (Glušica 2020: 161). Da ne bismo navodili svih sedam razlika za ovu potrebu navest ćemo samo još ovu: u crnogorskoj sintaksi široko je rasprostranjeno nerazlikovanje između “lokativa/instrumentala uz glagole u mirovanju i akuzativa uz glagole kretanja tipa *Živim u Nikšić, Idem u Nikšić, Stigoh pred kuću, Stigoh*

pred kućom” (isto, 162). Na kraju, navest ćemo još nekoliko primjera terminološke kroatizacije crnogorske gramatičke teorije. U crnogorskoj lingvističkoj terminologiji (uostalom kao i hrvatskoj do jučer) ustaljen termin *bezvučni* za glasove poput *p, t, k* u *Crnogorskoj gramatici* zamijenjen je novohrvatskim terminom *nezvučni*. Isto se dogodilo s crnogorskim terminom *jotovanje*, koji je zamijenjen novohrvatskim terminom *jotacija, jotirati, jotiran*. Također je i uobičajeni termin *sintagma* zamijenjen novim hrvatskim terminom *sintagmem* (proizveden prema analogiji sa *fonem, morfem*). Primjera ima još, ali ćemo stati na ovima i reći: inače razvijena tankočutnost na i najmanju jezičnu razliku hrvatskog u odnosu prema drugim standardnim jezicima novoštokavskog (ili hrvatskosrpskog), kao da je ovdje nestala, a crnogorska osjetljivost na tuđi jezični hegemonizam ovdje kao da mukom zamuče.

Koji god mogući razlozi bili za ovakvu sliku odnosa između *Gramatike hrvatskog jezika za srednje škole i visoka učilišta* (autora Ive Pranjkovića i Josipa Silića) i *Gramatike crnogorskog jezika* (autora Adnana Čirgića, Iva Pranjkovića i Josipa Silića), oni u najmanju ruku pokazuju dvije stvari: s jedne strane nesolidnost u bilježenju i isticanju razlika koje su postojale i koje postoje između hrvatskog i crnogorskog standardnojezičnog izraza, a s druge strane da ovako uparene i preklapljene jedna preko druge pokazuju svu apsurdnost tvrdnji o sistemski različitim gramatikama. Izuzev ako se to ne dokazuje sa *š i ž*.

/ Crnogorski jezik

Posebno zanimljiv (za mene i tužan) dio Glušićine knjige je njezina rasprava o knjizi Josipa Silića *Crnogorski jezik: Naučnometodološke osnove standardizacije crnogorskog jezika*, gdje ga ona označava kao “hrvatskog lingvistu, člana Ekspertske komisije i glavnog standardologa crnogorskog jezika”. I već na početku te rasprave se pita: “ima li uopšte naučnih osnova u procesu kodifikacije crnogorskog jezika?” (169)

Glušica i u ovoj knjizi zapaža dvije stvari. Prvo da ona, što je i očekivano, služi kao prilika za primjenu i promociju novocrnogorskih pravopisnih i gramatičkih rješenja, da i ona poput *Gramatike* pati od raznih i nemalih manjkavosti te da predstavlja primjer autorova velikog truda u dosljednoj primjeni jotovanih rješenja. Taj trud, nažalost, ne rezultira uvijek dosljednom primjenom pravila koje sam autor zagovara. Premda izričito propisuje da se dubletna

rješenja ne smiju primjenjivati po pravilu “sad jedno pa sad drugo”, on sam se ne uspijeva toga držati, pa jednom piše *Jastreb će poletjeti*, a drugi put *Lečeli su iznad kukuruza*.

Ovdje treba navesti i primjer miješanja crnogorskih jotovanih oblika i kroatizama kao što je: *Ovđe palatalnost treba promatrati povijesnim očima*. Ovu, ovom autoru u principu prihvatljivu pojavu miješanja kodova, registara, stilova i jezika, pojavu hrvatskocrnogorskog mogli bismo i pozdraviti kad ona ne bi bila protivna svemu što autori govore o jezičnom identitetu. Zato ćemo samo reći: i pored najrestriktivnije metajezičke svijesti o posebnosti standardnih oblika bilo hrvatskog, crnogorskog ili srpskog (ili bilo kojeg drugog dovoljno prepoznatljivog i razumljivog jezika oboma komunikacijskim akterima), jezično miješanje je neizbježno zbog neznanja, nepažnje, neizbježne *kognitivnokomunikacijske interferencije*²⁶ ili naprosto *dijaloške razmjene*.²⁷

Ova Silićeva nevelika knjiga ipak je prvenstveno trebala prikazati “naučnometodološke osnove standardizacije crnogorskog jezika”. U njoj prikazane osnove razvijene su u dijelu (od nacionalne samostalnosti dominantnih) hrvatskih teorija standardizacije, a koje su u svojim radovima razvili u prvom redu Dalibor Brozović i Radoslav Katičić. Nit te teorije slijedi i Silić kad polazi od toga da se striktno treba razlikovati jezik kao sistem od jezika kao standarda, te ih promatrati kao dvije odvojene jezične realnosti. Jezični sistem kao realnost, prema takvom gledanju, predmet je istraživanja lingvistike, a jezični standard kao realnost predmet je istraživanja sociolingvistike. To i takvo striktno razdvajanje lingvistike od sociolingvistike epistemološki i metodološki je upitno, ali ima svoju svrhu i svoje posljedice (o čemu ćemo više kasnije) u takvoj teoriji standarda.

Silić ne slijedi u svemu ovaj binarni model *sistem – standard* već se priklanja modelu Eugena Coseriu²⁸ čiji je model tročlan: *sistem (systema) – norma*

- 26 Dio kognitivnokomunikacijskih interferencija odvijaju se brže od same metajezičke sposobnosti ili same svijesti. Ta su saznanja dostupna na osnovi dugogodišnjih istraživanja u psihologiji, psiholingvistici, te filozofiji uma.
- 27 Dijaloška razmjena rijetko je monološka i ne funkcionira prema modelu: monolog A, pa monolog B, pa monolog A. U njoj A i B doprinose, sukreiraju ne samo zajedničke dijaloške interakcije već i iskaze svakog od njezinih aktera. Uostalom, ona je način kako se i usvaja i gradi jezik.
- 28 Eugen Coseriu je romanist rumunjskog porijekla, poznat po brojnim knjigama s područja opće lingvistike i semantike. Na naš, hrvatski, jezik mu je 2011. prevedena knjiga *Teorija jezika i opća lingvistika (Teoria del lenguaje y linguistica general, Madrid 1967)*. Upravo u ovoj knjizi,

(norma) – *govor (habla)* i njega transformira u peteročlani: *sistem – kodifikacija – norma – uzus – govor*. Glušica opravdano primjećuje da je takva transformacija suvišna i opterećujuća za Coseriuov osnovni model. Osim toga, po njezinu mišljenju, to proširenje Coseriuova modela “nema ... veze sa naučno-metodološkim osnovama standardizacije crnogorskog jezika” (184). Kako onda Silić primjenjuje početnu dihotomiju *sistem – standard* na crnogorski jezik? Tako što kaže da crnogorski nije poseban sistem, kao što nije ni bosanski, ni hrvatski ni srpski, jer je njegov i njihov sistem štokavski. Što njega i spomenute jezike čini posebnim? Silić ovako odgovara na to pitanje: “Pomenute jezike čini posebnim njihova osnovica. U vezi s time zna se reći da je osnovica bilo jednoga, bilo drugoga, bilo trećega, bilo četvrtoga standardnog jezik štokavski sistem. Ne! Osnovica pomenutih jezika nije štokavski sistem, nego odgovarajući organski govori štokavskog sistema. A budući da su organski govori štokavskog sistema kao njihove osnove različiti, različiti su i oni kao standardi” (Silić 2010: 9, Glušica 2020: 185). Glušica osporava mogućnost da bi “organski govori štokavskog sistema ... mogli izazvati promjene u eksplicitnoj normi ... već to može uzus ili frekventna upotreba u različitim funkcionalnim stilovima”. (*isto*) Ona također osporava njegovu tvrdnju da “četiri standarda čini posebnim njihova osnovica” i to zato što se ona “nije mijenjala”, već se u proces njihove restandardizacije nakon raspada zajedničke države “pošlo od već postojeće standardnojezične osnove, a ne od narodnih govora” (*isto*). Dakle, njima je u osnovi ranije uspostavljen standard, koji je unekoliko izmijenjen prema ciljevima jezičnih politika/jezičnih planiranja četiriju političkih zajednica.

Na pitanje zašto nešto iz jezika postaje dio standardne norme, a drugo ne postaje Silić se poziva na “jezičnu zakonitost”, čiji smisao objašnjava na sljedeći način: Je li *ś* u *ošetiti* zakonito? – Jeste. – Je li *ś* u *posljednji* zakonito? – Jeste. – Je li *s* u *posljednji* zakonito? – Jeste. – Zašto je sve to troje zakonito? – Zato što je u skladu s pravilima” (Silić 2010: 9). U redu, iz ovog smo saznali da “su pojave pravilne jer su u skladu s odgovarajućim pravilima”, ali i dalje ne znamo kako pravila u sistemu (koji je dinamičan skup mogućnosti) prepoznaju pravilne od nepravilnih jezičnih pojava. Glušica nesmiljeno nastavlja dalje: “zašto je u normu ušlo, npr. *posljednji* i *ošetiti* a nije *posljednji* kad se svi koriste u narodnim govorima” (Glušica 2020: 188). Kod Silića se može naći ovakav odgovor:

čiji su urednici Mihaela Matešić i Josip Silić, a prevoditeljica Ana Pranjković, i nalazi se tekst “Ustav, norma, govor”, koji Josip Silić adaptira za svoju teoriju jezične standardizacije.

“Norma bira i vrednuje. Ona odlučuje o tom koji će organski govor i što iz njega uzeti kao osnovicu standardnog jezika” (Silić 2010: 10, Glušica 2020: 189). Na to Glušica s dozom sarkazma pita: u redu, znači trebamo se obratiti normi. Ako je tako, opravdano je pitanje: “Šta onda radi kodifikator?”

Tako čitalac ni iz te treće knjige iz trilogije kojom se trebala zatvoriti osnovna struktura standardnog crnogorskog jezika ne može saznati na osnovi kojih je to naučnih kriterija Crna Gora dobila pravopis i gramatiku. Ova knjiga predstavlja primjer onog što nazivamo lingvisticiziranje jezika ili slučajeve u kojima metajezik postaje važniji od jezika ili kad metajezik postaje kalup jezika. Dakle, slučaj kad metajezik prestaje biti njegov upravljački mehanizam, a postaje njegov kalup. No o tome više nakon što sažmemo osnovne elemente kritike crnogorskog jezičnog nacionalizma u ovom radu Rajke Glušice. Iz svega dosad rečenog vidljiva su tri njezina osnovna kritička polazišta:

- a) zagovaranje policentričnog jezičnog standarda za koji je bila dovoljna restandardizacija već postojećeg crnogorskog standarda koji je kao i bosanski/bošnjački i hrvatski i srpski razvijen na osnovi zajedničke standardne osnove; dakle, ne na osnovi nestandardne “sirove” narodnojezične materije i njezine nacionalne standardne “osnove” kao što tvrde vladajući standardolozi u Hrvatskoj;
- b) protivljenje nametanju standardizacijskog rješenja od strane vlasti, države i postajanje tog rješenja kao jednog od “ideoloških aparata (nacionalne, M. P.) države”,²⁹ te inzistiranje na dijalogu među stručnim, a suprotno monologu ovlaštenih, jer je dolazak do ustanove javnog jezika dijalogom pouzdaniji i s aspekta stručnosti i s aspekta društvenog konsenzusa o njezinoj prihvatljivosti za općedruštveno sporazumijevanje i općedruštvenu koheziju u svakom društvu a posebno u društvima koja su vjerski, etnički i lingvistički pluralna kao što crnogorsko društvo nesumnjivo jeste; (kao što se on kao ustanova posredstvom dijaloga može i održavati);
- c) sporna stručnost onih koji su to rješenje kao stručnjaci ponudili vlasti da ga nametne kao “najcrnogorskije”; dakle, ne najstručnije ni najbolje rješenje s obzirom na funkciju koju ustanova javnog jezika može i treba imati u društvu nego “najcrnogorskije”;

Glušičino zagovaranje policentričnog jezičnog standarda kao osnove za crnogorsku restandardizaciju koja bi se provodila ne na osnovi “narodnijeh govora”

29 Ovaj termin potječe od francuskog filozofa Luisa Althussera, a mi mu uz ideološke aparate kao što su obrazovanje i policija dodajemo i lingvističku politiku.

(jer je to već učinjeno prije 150 godina) već na osnovi suvremenih funkcionalnih stilova (medijski, administrativni, pravni, naučni, književni, razgovorni, da nabrojimo najvažnije) u skladu je sa suvremenim lingvističkim (a to znači i sociolingvističkim, pragmalingvističkim, diskurzivnolingvističkim) poimanjem i pristupom standardizaciji. Njezino opovrgavanje kao neznanstvenih tvrdnji da između crnogorskih “narodnijeh govora” i novocrnogorskog standarda nema nikakvih razlika također je u skladu sa suvremenim lingvističkim poimanjem odnosa između jezika i njegova standardnog oblika. Njezina kritika tvrdnji da je crnogorski jezik bio potlačen od “nacije neprijatelja” (Nikčevićeva formulacija koju navodimo prema Greenberg, 2005: 110—118, 173)³⁰ te da je vrijeme da se obnovi njegov “izvorni” (dakle, “autentični”), “autohtoni” oblik kakav se još nalazi u narodnim govorima “neobrazovanih” (i od jezika hegemonu neiskvareni) te od dijela “vrlo razvijene usmene književnosti i tvorevinama genijalnog Petra I i Petra II Petrovića Njegoša” (Nikčević 1993: 9, 173) također je osnovana.

Primjeri koje navodi, kao što su upravo navedeni primjeri tvrdnji V. P. Nikčevića, potpuno su suprotni onome što zagovara Glušica. Dok ona zagovara restandardizaciju, koja bi osigurala kontinuitet s njezinom stopedestgodišnjim trajanjem, Nikčević i njegovi sljedbenici i njihovi inozemni pomagači zagovaraju i provode *revernakularizaciju*. I dok bi restandardizacija osigurala sljedeće dvije stvari: kontinuitet unutarcrnogorskog procesa standardizacije i kontinuitet komunikacijske unutarcrnogorske i crnogorske s drugim narodima zajedničke jezične osnove, revernakularizacijom bi se prekinuo historijski kontinuitet crnogorskog procesa standardizacije i ozbiljno reducirao komunikacijski kontinuum unutarcrnogorski kao i komunikacijski kontinuum s drugim narodima zajedničke jezične osnove. Tako se zagovornici revernakularizacije (vjerojatno nesvjesni da je zapravo riječ o tome) upuštaju u iznimno riskantan i suvišan proces novog opismenjavanja (uvođenjem dva, ponegdje i tri nova slova), djelomične nove gramatikalizacije zasnovane na arhaičnom jezičnom korpusu, nove teritorijalizacije u granicama simboličkog prostora države i nove politizacije u okolnostima višenacionalnog društva i okolnostima u kojem se većina govornika ne priklanja takvom rješenju.

Zašto je takav proces revernakularizacije riskantan? Neke od mogućih odgovora nalazimo veoma jasno formulisane kod Glušice. Prva posljedica tako

30 “Srpski jezik se ... pojavljuje kao razurnik (ubica) crnogorskog jezika.” Milorad Nikčević prema Glušica, 2020: 172.

zamišljene revernakularizacije je *arhaizacija jezika* ili standardiziranje jezika na osnovi jezičnog korpusa starog gotovo dva stoljeća. Tako bi se stvorila dva standardna oblika i njihovo paralelno postojanje. Zapravo se time stvara unutarcrnogorski jezični raskol po etničkoj i jezičnoj “liniji razdvajanja”. Takav zahvat arhaizacije, znači, ukoliko bi se striktno nastavio provoditi, gotovo smo sigurni doveo bi (ili je već u nekom obliku doveo) do unutarcrnogorske standardne *diglosije*.³¹

Druga posljedica, na koju Glušica na više mjesta upozorava u svojoj knjizi, pojavila bi se u odnosu prema suvremenoj crnogorskoj književnosti, publicistici, tekstualnoj produkciji unutar prirodnih, tehničkih, društvenih i humanističkih disciplina. Što s njima sa striktnom primjenom predloženih pravopisnih i gramatičkih rješenja koja predlažu Nikčevići sljedbenici? U svim slučajevima napraviti redakturu u skladu s revernakulariziranim crnogorskim standardom? Ostaviti ih da koegzistiraju s novim standardnim oblikom i sa stigmom da su pisani necrnogorskim crnogorskim ili jezikom “nacije neprijatelja”? Što s funkcionalnim stilovima koji su se razvili unutar pobrojanih umjetnosti riječi? Što s onima koje nismo pobrojali, a koje pripadaju razgovornim stilovima unutar domena i diskursa javne komunikacije? (Škiljan, 2000).

Treća posljedica proizlazi iz podizanja suviše barijere prema ostalim standardnim jezicima, tj. prema zajedničkom jezičnom prostoru. Takva bi barijera sasvim sigurno više štetila govornicima i stvaraocima crnogorskog standardnog jezika nego što bi im koristila. Arhaizacija i dijalektalizacija bi crnogorski pretvorila u autarkičan idiom. Nepotrebno bi smanjila komunikativnost između njega i ostalih standardnojezičnih idioma. Značajno bi povećala troškove osiguravanja te komunikativnosti. I sve to zato što se umjesto restandardizacije koju zagovara Glušica krenulo u smjeru revernakularizacije koju zagovara Čirgić. Potpuno suprotnom smjeru od onoga kojim su krenuli pioniri vernakularizacije zajedničkog jezika, koji su komunikacijski prostor širili, a ne sužavali, koji su bili usmjereni prema jeziku budućnosti a ne prema jeziku prošlosti.

31 *Diglosija* je kao pojava prvi put u nauci o jeziku prepoznata u dvadesetim i tridesetim godinama, a drugi put u pedesetim godinama 20. stoljeća. Ovaj drugi put je učenje o njoj kanonizirao Charles Ferguson, a potom proširio Joshua Fishman. Kasnije su razvijane i dopunjene kanonizirane verzije. Najpoznatiji evropski slučaj diglosijske jezične situacije postoji u Norveškoj, gdje su u ravnopravnoj službenoj i javnoj upotrebi dva standardna oblika: bokmål i nynorsk.

/ Tko upravlja, a tko bi zapravo trebalo da upravlja ustanovom javnog jezika?

Kao što smo malo ranije najavili, na ovom mjestu se možemo vratiti onom što je po našem mišljenju u osnovi i ove knjige kao i u osnovi procesa standardizacije u Crnoj Gori (ali i u standardizacijskim procesima u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji), a to je *pitanje upravljanja jezikom*.³² Što je ono? Tko je njegov akter? Koja je njegova svrha? Kakvo je ono u Crnoj Gori?

Upravljanje jezikom je metajezična sposobnost ljudskog uma koja nam omogućava proces kontrole, evaluacije i korekcije onog što i kako govorimo ili pišemo. Bazično, to je ona vrsta svijesti koju o svojoj jezičnoj sposobnosti i jezičnoj aktivnosti imamo, stječemo i razvijamo u jezičnoj interakciji. Tako, na primjer, kontroliramo brzinu i jačinu svojeg govorenja, sadržaj onog što govorimo, evaluiramo relevantnost toga što je netko drugi ili što smo mi rekli i ispravljamo greške bilo pri izgovoru riječi ili pri njihovu izboru koji ostvarujemo dok govorimo ili pišemo, ili ispravljamo početke našeg iskaza ili načine na koje sastavljamo svoje iskaze s obzirom na sadržaj, kompoziciju ili argumentaciju. To su samo neki od primjera koji oprimjeruju upravljanje jezikom.

Osnovni akter upravljanja jezikom je pojedinac u interakciji sa sadržajem svojeg uma, svijetom oko sebe i drugim pojedincima. Svaki od tih oblika interakcije je dijaloški, kao što je odnos jezika i metajezika dijaloški. Dijalog između dvoje ili više pojedinaca karakterizira *uzajamno dijeljena metajezičnost*,³³ koja počiva na zajedničkom (komunikacijskom) osnovu (*common ground*),³⁴ rasporedu dijaloških uloga i participativnom formiranju dijaloškog iskaza. Ova vrsta metajezičnosti iznimno je složena i vjerojatno kompleksnija

- 32 Ovaj je autor 2014. godine pripremio rukopis pod istim nazivom Upravljanje jezikom: jezik, svijest i metajezik, zajedno sa svojim suradnicima na Katedri za primijenjenu lingvistiku Odsjeka za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Rukopis dosad nije objavljan. Dio u njemu napisanih postavki koristi se u ovom radu.
- 33 Tomasello (2008) kod objašnjavanja načina usvajanja i učenja jezika koristi pojmove kao što su: *joint attention* i *shared intentionality*, dok Zlatev (2008) koristi pojam *shared mind*. Oba pojma imaju blisku semantičku distribuciju s našim pojmom *dijeljene metajezičnosti*. Blizak pristup razvija Irina Piippo (2012) u svojoj disertaciji *Viewing norms dialogically: An action-approach to sociolinguistic metatheory*.
- 34 Koncept *common ground* u svojim logičko-semantičkim radovima razvio je Robert Stalnaker (2002) kao i Herbert H. Clark (1996).

od ostalih. Naročito ukoliko komunikacija nije rutinizirana konverzacija već, na primjer, pregovaračka, polemička ili argumentativna. Akter metajezičnosti je znanost o jeziku posredstvom članova njezine zajednice istraživača. Oni iskazima koje proizvode o jeziku formiraju metajezičnu sferu, bez obzira o kojoj bi vrsti iskaza moglo biti riječi: deskriptivnim, eksplanatornim, evaluacijskim ili preskriptivnim. Kad se ta metajezična sfera institucionalizira u formi školskih ili univerzitetskih predavanja, udžbenika ili kurikula ona poprima obilježja *metajezičnog poretka* ili *institucionalne metajezičnosti*. Ta vrsta poretka metajezičnosti ili institucionalne metajezičnosti upravljački barem jednim svojim dijelom ne pripada nauci već državi, pa tako postaje njezin sastavni dio. Kao i u dijalogu između pojedinaca na poslovnom sastanku tako i u raspravi članova istraživačke naučne zajednice metajezičnost ima obilježja *samoupravljljive*, neotuđene od aktera, interakcije, situacije, jezika i teme. U slučaju države to više nije tako. U njezinom slučaju metajezičnost je pretvorena u poredak upravljanja jezikom. On može biti *liberalan* ili *direktivan* (do *totalitaran*).³⁵ Može biti monologičan (i monoglotičan), kakvo je bilo dominantno upravljanje jezikom u razdoblju moderniteta, a može biti dijalogičan (i poliglotičan).

Svrhe ili ciljevi metajezičnosti potencijalno su višestruki. Prvi je njezin cilj *monitoring* govornog procesa, potom njegova *kontrola*, zatim njegova *evaluacija*, eventualna *korekcija* i moguća *adaptacija* prema osnovnim komunikacijskim namjerama ili svrhama govornog iskaza. Postizanje ovih ciljeva nužno je različito kod navedene tri vrste aktera i njihovih komunikacija. Pojedincima u dijaloškoj interakciji primarni su ciljevi njihove interakcije, a metajezičnost i njezini ciljevi ukoliko nisu sekundarni onda su ravnopravni s ciljevima dijaloške interakcije. Istina, mogu postojati periodi u toj interakciji u kojima metajezičnost može postati primarna. Na primjer, kako to najbolje reći? Da li je to najbolja riječ? Što mi zapravo žele reći? I slična pitanja koja indiciraju metajezično pozicioniranje govornika.

Ova vrsta metajezičnosti situirana je u samu dijalošku interakciju i neodvojiva je od njezine svrhe. Članovima znanstvene zajednice, recimo lingvističke, metajezičnost i metajezično pozicioniranje je njihovo radno stanje (takvo može biti čak i kad razgovaraju s prolaznicima na ulici). Metajezičnost je jezik

35 Ovi se pojmovi mogu naći u Dubravka Škiljana (1988), kojima on označava vrste mogućih jezičnih politika. Pojam totalitaran on u tom slučaju ne navodi, već navodi, prema Louis-Jean Calvetu, slučajeve samoupravljanja govorne zajednice u pitanjima jezične politike.

njihove komunikacije unutar zajednice istraživača i jezik komuniciranja objekta njihova istraživanja, jezika samog. To znači da je to tako i onda kad je predmet ili cilj njihova istraživanja prepoznavanje elemenata metajezičnosti u nekom jezičnom iskazu. No ta je metajezičnost situirana u istraživačku komunikaciju i njezina je primarna svrha određena time. Istina, njezina svrha može biti stavljena u funkciju političku (bilo društvenu ili državnu) posredstvom autonomnog znanstvenog angažmana u svrhu emancipacije od lingvicizma (neravnopravnost ili stigmatiziranost, na primjer), a može biti stavljena u funkciju dominacije lingvicizma, a time nerijetko i njegova pretvaranja u lingvisticizam. U takvim slučajevima metajezičnost zadobiva dvostepenu strukturu. Tim drugim stepenom može konstituirati treću formu metajezičnosti – poredak ili režim metajezičnosti. Poredak metajezičnosti ili društvena institucija metajezičnosti nema ni interakcijsku ni istraživačku komunikacijsku svrhu. Njezina je svrha upravljanje jezikom u njegovu statusu, u njegovu korpusu, u njegovoj pravilnosti, njegovoj funkcionalnosti ili diskurzivnosti. Što je ta metajezičnost liberalnija to u njoj ima više mjesta ili više prostora za slobodu metajezičnosti članova jezične ili govorne zajednice. Što je ta metajezičnost direktivnija to je taj prostor uži a sloboda samih članova jezične zajednice manja, a sam jezik manje živ ili (autonomno) produktivan. To posebno vrijedi za slučajeve kad ciljevi poretka ili institucije metajezičnosti stavljaju ciljeve metajezičnosti u funkciju jezičnog nacionalnog ili državnog identiteta. Tada se, kao što to kaže Barthes (1971) u svojem objašnjenju mita i ideologije u znaku, sa ovom novom funkcijom konstituira mitska, ideološka dimenzija njezina poretka ili njezine institucije. Eventualna prethodna znanstvena legitimizacija³⁶ toga poretka, zajedno s mitskom i ideologijskom dimenzijom jezičnog nacionalnog ili državnog identiteta osigurava im performativnu snagu “govora nacije” ili govora države same. Dakle, ne više metajezika već jezika samog, jer metajezik preuzima ulogu jezika kao jezika nacionalnog identiteta ili kao jezika države. Kad se to dogodi onda ovdje, na ovom mjestu nastaje ili može nastati kritika jezika ili bolje reći kritika njegova režima, kao i kritika lingvistike u mjeri u kojoj je i ona sama mogla sudjelovati u konstituiranju i održavanju takvog poretka jezika. Četiri knjige s početka ovog teksta, a naročito knjiga Rajke Glušice čija analiza čini njegov najveći dio, primjeri su, kako

36 O postupcima i vidovima idologizacije i legitimizacije kao jednom njezinom vidu na primjeru standardnog jezika raspravlja Milroy (2001).

ih mi tumačimo, takve kritičnosti. Znači, kritičke lingvistike koja ima za cilj emancipaciju jezika od njegova poretka ili režima metajezičnosti.

Na osnovi svega što nam je pokazala analiza Glušičine knjige, upravljanje jezikom u Crnoj Gori izrazito je direktivno tamo gdje postoji sprema lingvistike i države, tj. gdje lingvistika sudjeluje u konstituiranju i održavanju jezika države (i/ili jezika nacije). Kako ta sprema ne uspijeva proizvesti (kao što u značajnoj mjeri uspijeva u Hrvatskoj) dovoljnu performativnu snagu za uvođenje jezika koji je produkt te sprege, onda se cijeli taj posao lingvističko-političkog inženjeringa zaustavlja na konstituiranju vernakulara države ili vernakulara državnog identiteta. Onog momenta kad se vernakular poistovjeti s državom ili, bolje reći, kad se governmentalizira ili podržavi, on bi trebao prestati biti vernakularom. Standardizirani su i imaju administrativno-politički status na određenom općepolitičkom i jezičnopolitičkom području vlasti, pa bi zbog toga trebali prestati biti vernakulari. Uz to su — ili mogu biti — “priznati” kao službeni jezici unutar određenog broja međunarodnih tijela (bibliotekarstvo) ili organizacija (EU). Zašto unatoč tome crnogorski, ali i ostali posthrvatskorski jezici to nisu prestali biti? Zašto su se u većem ili manjem stupnju zaustavili na nivou vernakulara države? Zašto tako predloženi standard nije apsolvirao svoju vernakularnost? Zašto nije prestao biti vernakular i postao jezik javnog saobraćanja u Crnoj Gori?

Razloga za to je više. Prvi je zacijelo u tome što je poziv na deliberativnost, na dijalogu zasnovan naučni konsenzus *ab limine* odbijen, nakon čega više nije bilo ni pretpostavki, a očito ni volje, da se gradi društveni konsenzus o prihvatljivosti standardnog rješenja koje polazi od “narodnijih govora” i kanoniziranih crnogorskih autora od prije 150 godina, a ne od suvremenog i općecrnogorskog (neovisno o nacionalnosti i vjeroispovijesti) stanja jezika. Vjerovalo se da je dovoljno da se uz pomoć stranih lingvista (bez njihova dovoljnog poznavanja posebnosti crnogorskog i vjerojatno bez njihove pune posvećenosti poslu kojeg su se prihvatili) i državne moći može oktroyirati jezični standard. Drugo, očito je da predlagatelji nisu imali za cilj da se dođe do standardnog jezika koji bi bio *svecrnogorski*, već koji će biti *najcrnogorskiji*. Ta vrsta ekskluzivizma neizbježno je rezultirala jezičnim, ali i etničkim raskolom unutar crnogorskog društva. Treće, pravopisna i gramatička rješenja koja su ponuđena prema standardološkom modelu Ekspertske komisije u startu su oslabila njegovu komunikativnu perspektivnost, jer se lingvističkim i državnim inženjerinjom uvodilo rješenje koje je počelo destabilizirati razmjerno stabilno postoje-

će standardizacijsko rješenje. Na kraju, prevelika vezanost lingvistike uz ideju države, a smanjena vezanost uz ideju jezika i njegove komunikacije, dovela je do toga da je upravljanje jezikom u Crnoj Gori postalo *diglotično*. To znači da država upravlja u ograničenom komunikacijskom prostoru sa standardom koji je sama usvojila i ozvaničila. U širem komunikacijom prostoru nastavlja se koristiti standardni oblik koji je donedavno bio zvaničan. To još znači da su proklamirana dva narodna i dva standardna njegova oblika. Prvi pripada državi i služi kao diskurs službenog nacionalnog identiteta, a drugi pripada zajednici govornika³⁷ i služi kao sredstvo transetničke samoidentifikacije. Prvi proces revernakularizacije okrenut je licem prema prošlosti (daljnjoj prošlosti) i vođen je idejom *cuius regio, eius lingua*, ili nešto preciznije: čija je država toga je narod, toga je i jezik.

Kao što smo već na više mjesta isticali jezik postaje jedna od glavnih odrednica državnosti. Poput zastave, grba, himne, deklaracije o samostalnosti³⁸. Pravopisi i gramatike su neka vrsta ekstenzije deklaracijama o samostalnosti. Drugi proces revernakularizacije dolazi iz budućnosti, iz još otvorenih promjena koje nastaju uslijed potpuno nove komunikacijske paradigme. Ta komunikacijska paradigma s jedne strane uzrokuje destandardizaciju a s druge otvara prostor za revernakularizaciju. Novi, digitalni mediji ili kompjutorski posredovane komunikacije, kao što smo već rekli, mijenjaju komunikacijsku paradigmu od monoglotske prema poliglotskoj ili heteroglotskoj (Busch 2006), od monomodalne (s jednim dominantnim semiološkim sistemom, u pravilu jezičnim tekstom) prema multimodalnoj (Kress 1994), od monološke prema dijaloškoj, konverzacijskoj ili općenitije prema interakcijsko-participativnoj (Fairclough 1994), i na koncu od standardnosti prema vernakularnosti (Mattheier 1997). Bez obzira na to koliko naša opća i znanstvena (lingvistička) javnost bile dominirane standardnim jezikom kao diskursom (“govorom”) nacije i vernakularom države, ne možemo ne vidjeti ove procese.

37 Termin skovan i obrađen od strane Johna J. Gumperza (1968) u njegovu već klasičnom sociolingvističkom radu “Speech community”.

38 Michael Silverstein (1996) govori o “jezičnom totemizmu”.

/ Na kraju tri napomene za mogući početak

Razumijevanje jezika kod ključnih aktera crnogorske jezične standardizacije počiva na spornim, zapravo pogrešnim epistemološkim i metodološkim pretpostavkama. Naime, kao i druge suvremene nauke i lingvistika kao znanost o jeziku pluralna je barem prema dvama kriterijima: epistemološkim perspektivama i metodološko-istraživačkim domenama. Tretirati njezine istraživačke domene različitima od nje značilo bi njezinu dezintegraciju ili bi moglo značiti manipulaciju razlikama na štetu predmeta istraživanja i same nauke. Zato, kad se lingvistika i sociolingvistika³⁹ (koja je samo jedna od danas već brojnih lingvističkih disciplina) tretiraju kao dvije zasebne znanstvene discipline radi se upravo takva šteta. Razumijevanje prema kojemu ono što vrijedi iz lingvističke ne vrijedi iz sociolingvističke perspektive i obrnuto, a kakvo je razvijeno u dijelu neofilologije u Hrvatskoj a potom primljeno u dijelu neofilologije u Crnoj Gori, stoga je također pogrešno. Ma koliko unutar sebe bila pluralna⁴⁰, lingvistika je i dalje unutar sebe integrirana. Štoviše, zbog sve izraženije interdisciplinarnosti znanstvenog rada, ona se sve više integrira sa drugim

39 *Sociolingvistika* je lingvistička disciplina koja istražuje utjecaj jezika na društvo i obrnuto društva na jezik: na primjer, kako društvene promjene utječu na jezične i kako i koliko se društvene grupe razlikuju u jezičnim karakteristikama, kakva je društvena moć pojedinih društvenih idioma. Kao disciplina ili kao pristup prvi se put razvija u Sovjetskom Savezu, u 20-im i 30-im godinama. Konvergencija između društvenih promjena, društvenih teorija (naročito Durkheimove i Marxove teorije društva) i nauke o jeziku rezultirala je avangardnim teorijama o jeziku poput Bahtinove, Vinokurove, Jakubinskove, Žirmunskovljeve, Larinove (Pupovac, 1986). Drugi se put, u drugom društvenom i znanstvenom kontekstu, sociolingvistika počinje razvijati u SAD-u u radovima C.H. Fergusona, J. Gumpertza, D. Hymesa, J. Fishmanna, W. Labova, a potom i u Engleskoj B. Bernsteina, a nakon čega postaje raširena i etablirana lingvistička disciplina. Kod nas se sociolingvistika pojavila u trima centrima: Zagrebu, Beogradu i Novom Sadu. U Zagrebu na Odsjeku za opću lingvistiku i orijentalne studije (danas Odsjek za lingvistiku Filozofskog fakulteta) pod vodstvom Dubravka Škiljana. U Beogradu na Filološkom fakultetu u sklopu Odeljenja za anglistiku/engleski jezik pod vodstvom Ranka Bugarskog, a u Novom Sadu Odeljenje za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta pod vodstvom Milorada Radovanovića. Nijedan od ove trojice ne bi se složio sa ovakvom upotrebom sociolingvistike, a niti bi se one koji to rade prepoznavalo i priznavalo kao dovoljno kvalificirane u sociolingvističkoj raspravi.

40 Vidi i Škiljan, D. *Kraj lingvistike?* (1991) U svojem razumijevanju epistemološki i metodološki značajnog i izazovnog procesa multidisciplinarnosti i interpluralizacije nauke o jeziku mi govorimo pod terminom lingvistika i njezini dijalekti ili dijalektalizacija lingvistike.

znanostima (ovisno o epistemološkoj perspektivi i metodološko-istraživačkim domenama). Stoga, koliko god se naizgled discipline unutar pojedinih područja autonomizirale kao posljedica podjele rada unutar znanstvenih područja, to ne znači da su se suverenizirale ili feudalizirale. Stoga, odvajanje sociolingvistike od lingvistike u raspravi o jezičnom identitetu predstavlja problem sam po sebi. A naročito predstavlja problem onda kad argument sociolingvistike služi za to da se lingvistički argumenti (tipološka struktura i genetsko porijeklo jezika) ne samo stavljaju u zagrade, kao što smo mi ovdje napravili, već ih se potiskuje ili čini nerelevantnim argumentima. Kad se k tome ide korak dalje od toga pa se sociolingvistiku pretvara, od discipline koja ne samo da određuje svoj predmet istraživanja već određuje i samu realnost na osnovi koje je ili iz koje je predmet istraživanja apstrahiran – u našem slučaju jezik sam – onda se problem udvostručuje. Problem se udvostručuje zbog toga što se jednoj metadimenziji dodaje druga metadimenzija, koja više ne mora imati ni objektivan ni znanstven karakter. Naime, time se od jednog metadiskursa o jezičnoj realnosti može preći u stvaranje jezika (u ovom slučaju njegove standardne forme) kao metadiskursa identiteta nacije, države. Problem se utrostručuje ukoliko izgradnji ove vrste metadiskursa nisu prethodila sociolingvistička istraživanja već samo preuzimanje sociolingvističke etikete, amblema. Upotreba sociolingvističke etikete ili sociolingvističkog amblema u lingvističkoj raspravi o jezičnom identitetu, može se pojaviti, ali se ne bi smjela održati. Od nje je, premda potpuno neznanstven, svakako pošteniji argument koji je iznio Dalibor Brozović u završetku svojeg argumentiranja u prilog razlici hrvatskog od srpskog jezika pred jednim odborom Kongresa SAD-a u raspravi sa Kennethom Naylorom (koji je zastupao stav da je hrvatsko-srpski jedan jezik) – rekavši: “Hrvati svoj jezik osjećaju svojim. Nema boga, osjećaju!”⁴¹ Stoga je, da upotrijebimo taj izraz, suvereniziranje sociolingvistike u određivanju identiteta jezika vrijedno dodane i šire rasprave.

Standardni jezik je, bez obzira na činjenicu da i kod nauke o jeziku u njezinu dužem historijskom razdoblju i kod govornika postoji sklonost njegovom poistovjećivanju s jezikom kao takvim, nije ni sav ni sam jezik. Ali zbog takva statusa i percepcije standarda, unatoč svoj njegovoj unutrašnjoj raznolikosti ili poliglottičnosti, postoji i održava se vjerovanje o njegovoj monoglottičnosti. Kritiku takva pogleda nalazimo kod Silversteina (1996) i kod Milroya (2001).

41 Citat je naveden prema sjećanju ovog autora, a na osnovu višekratnog čitanja transkripta toga svjedočenja.

Sociolingvistika, kojoj je jedan od glavnih predmeta istraživanja upravo raznolikost unutar nekog jezika, zato najčešće standardni idiom razumije kao jedan od idioma koji sačinjavaju njegovu pluralnost. Istina, uniformniji, prestižniji, osvješteniji, legitimiziraniji i idealiziraniji od ostalih,⁴² ali i dalje jedan (ponegdje dva ili više) standardnih jezičnih idioma. Sociolingvistika, kao i ostale grane lingvistike, a napose historijska lingvistika ukoliko i sama nije ideologizirana, zna da u razvoju nekog idioma od vernakulara do standarda postoje tri glavne faze: faza narodnog jezika, faza književnog jezika i faza standardnog jezika. Sve tri čine dugu povijest postajanja, transformiranja jednoga u drugi – od ideala narodnog jezika preko uzora odabranih književnih dijela i njihovih autora i više-manje uniformnog režima standardnog jezika, pa do općedruštvenog ili općenacionalnog jezika sporazumijevanja. Dakle, kao što je počelo s ideologijom narodnog jezika tako je dospjelo do ideologije standardnosti, sa svim njihovim pozitivnim i negativnim učincima. Ideologija standardnosti, naročito ovakva kakva se prakticira u posthrvatskosrpskom razdoblju uvelike je *klonizirajuća* zbog opterećenja monoglotizma, odnosno zbog opterećenja lingvizizma i lingvisticizma (purizma, neologizma, arhaizma). Kloniziranost teško da potiče kognitivnu vitalnost, komunikacijsku funkcionalnost i govorničku produktivnost. Kloniziranost kao rezultat lingvističkog intervencionizma ili inženjeringa dolazi u sukob sa aktualnim stanjem nove narodne komunikacijske zajednice koja osim škole ima i medije. I u mjeri u kojoj je škola još pod upravljanjem dominantnog standardnog idioma dobar ili bar jedna dio medija se emancipira od njega kao takvoga. Naprosto je riječ o dva suprotna trenda, s dvije različite svrhe i dvije različite motivacije. S jedne strane je klonizirajuća standardizacija a s druge strane kladizirajuća destandardizacija.⁴³ S obzirom na progresivni rast medijatizacije suvremenih društava i svekolikih oblika ne samo društvenih odnosa već i odnosa ljudi i ljudi, ljudi i stvari, te stvari i stvari sasvim je jasno da dosadašnji model standardizacije, a naročito ovakav kakav se prakticira kod nas, ne odgovara jezičnim i komunikacijskim procesima kojima smo sve više obuhvaćeni. Potraga za normom koja bi bila generirana na osnovi multimodalnih, poliglosijskih i dijaloških jezičnih, komunikacijskih praksi, čini se da postaje sve jasnije izražen imperativ za društvo i

42 Svi ovi termini preuzeti su od Milroya (2001), i svi oni označavaju komponente njegove ideologiziranosti, tj komponente ideologije standardnosti.

43 Izraze *clone* i *clade* Silverstein preuzima iz biologije i adaptira kao osnovu za kritiku standardnog monoglotizma, Silverstein (1996: 289).

za nauku o jeziku. Pri tom je jasno da te norme ne mogu više biti samo jezične, niti samo politsemioteične već nužno deliberativne i deontičke (etičke).⁴⁴

Bilo u formi književnog bilo u formi standardnog jezika postojao je institut javnog jezika kao medija ili, bolje reći, prostor društvene, političke i komunikacijske racionalnosti u prikupljanju, oblikovanju i distribuiranju informacija. Ono što su bili antički agora ili forum, rane moderne kavane i saloni, to su za građanska, buržoaska društva bili prostori nacionalno-državnih jezika. Transformacija nacionalnih jezika u javne jezike ovisila je o tipu jezične standardizacije i o stupnju komunikacijske participacije njihovih govornika. Premda je tokom posljednjih preko dva stoljeća standardnost značajno determinirala jezik javne komunikacije, nerijetko se pretvarajući u njegovu dominantnu karakteristiku, ipak ni tad to nije bila jedina njegova konstituanta. Pogotovo to nije više slučaj s jezikom javne sfere posljednjih decenija. Nastavak, ili bolje rečeno, snaženje te transformacije mogao bi biti odgovor na nadilaženja ograničenja dosadašnjeg modela jezične standardizacije, koji *preskriptivnost iz jednog mjesta* nerado prepušta *participativnosti kao osnovi regulativnosti ili jezičnog upravljanja*. Zbog toga nam se čini da bi javni jezik,⁴⁵ kao neposredan rezultat javnog komuniciranja, mogao počivati na svojoj *samoupravljalivosti* s metajezičnim doprinosom onih koji u različitim aspektima jezičnosti mogu usmjeravati i podučavati učesnike – od fonetike, preko leksika, sintakse i naracije, do konceptualizacije, konverzacije i argumentacije, da spomenemo samo glavne aspekte jezičnog djelovanja. A nipošto se ne može ne spomenuti ni različite nejezične semiološke sisteme i njihove prakse u novim digitalnim, medijatiziranim komunikacijama.⁴⁶ Ovako viđen javni jezik integrirao bi jezičnu standardizaciju oslobođenu viška metajezičnosti koja je generirala njegovu ideologizaciju. Zapravo, ovako viđen javni jezik bio bi realnost javne sfere sa svim njezinim domenama i diskursima kako se oni budu konstituirali u nastajućoj komunikacijskoj paradigmi. U tako viđenom javnom jeziku stan-

44 Nama najbliže razumijevanje ove komponente deontičnosti sadržano je u teoriji komunikacijskog djelovanja, odnosno u diskurzivnoj etici Jürgena Habermasa (1991).

45 Škiljanov *Javni jezik*, prva je sistemska knjiga objavljena na našem jeziku na temu javnog jezika. Ujedno je ona i prva knjiga koja umjesto standardnog jezika za temu ima javni jezik. Zbog toga je ovdje i čitamo kao polazište za transformaciju standardnog jezika u javni jezik.

46 U ovom je području objavljeno mnogo radova. Na ovom mjestu ćemo navesti samo neke od njih: Androutsopoulos (2014), Lee (2013), Berry (2012), Crystal (2011), Howard (2008), Milner (2013), Varis i Blommaert (2015).

dardni bi jezik bio jedna od njegovih komponenti. Ništa važnija od poliglosijske ili polisemiotske, kao ni od pragmatičke ili argumentacijske. Bolje reći, standardni bi jezik evoluirao u javni jezik.

/

Kako je u ovom tekstu projekt jezične standardizacije u Crnoj Gori, onako kako je prikazan i analiziran u knjizi Rajke Glušice *Crnogorski jezik i nacionalizam*, korišten kao dominirajući primjer slučaja konstituiranja vernakulara države i diskursa nacije, dužan sam posebno istaći da bi bilo nepravедno i suprotno nastojanju ovog autora da se stekne dojam da je to ekskluzivno svojstvo opisanog crnogorskog projekta. To nije tako zbog toga što opisan projekt motive i izvorišta ima u drugim projektima jezične standardizacije. Osim eksplicitnih mjesta u samom tekstu, na to upućuje i njegov naslov. Ne upućuje samo na to već na obavezu nastavka istraživanja ove teme na primjerima drugih projekata standardnog jezika na posthrvatskosrpskom jezičnom prostoru.

/ Literatura

Althusser L. (2018). *Ideologija & Ideološki aparati države*, Zagreb: Jesenski i Turk.

Androutsopoulos J. (2014). (ur.). *Mediatization and Sociolinguistic Change*, Berlin: Mouton de Gruyter.

Auroux S. (1989) (ur.). *Histoire des idées linguistiques. Tome 2 Le développement de la grammaire occidentale*, Liège: Pierre Mardaga.

Barton, D., & C. Lee (2013). *Language Online: Investigating Digital Texts and Practices*, London: Routledge.

Baggioni D. (1997). *Langues et nations en Europe*. Paris: Payot.

Barthes, R. (1971). *Književnost, mitologija, semiologija*, Beograd: Nolit.

Berry, D. M. (2012). *Understanding Digital Humanities*, London: Palgrave Macmillan.

Bugarski, R. (2005). *Jezič i kultura*, Beograd: Biblioteka XX vek.

Bugarski, R. (2012). *Portret jednog jezika*, Beograd: Biblioteka XX vek.

Bugarski, R. (2018). *Govorite li zajednički?*, Beograd: Biblioteka XX vek.

Blum, Susan D. "Nationalism without Linguism: Tolerating Chinese Variants." *The Contest of Language: Before and Beyond*

- Nationalism. Ur. M. Bloomer. Notre Dame: University of Notre Dame P, 2005. 134—64.
- Busch, B. (2006). "Changing media spaces: The transformative power of heteroglossic practices". u: C. Mar-Molinero and P. Stewenson (ur.), *Language Ideologies, Policies and Practices: Language and Future of Europe*, 206—19. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Burke, P. (2004). *Languages and Communities in Early Modern Europe*, Cambridge: CUP.
- Clark, H. H. (1996). *Using Language*. Cambridge: CUP.
- Coulmas, F. (2016). *Guardians of Language: Twenty Voices Through History*, Oxford: OUP.
- Coupland, N. (2010) (ur.). *The Handbook of Languages and Globalisation*, London: Willy-Blackwell.
- Crystal, D. (2011). *Internet Linguistics: A Student Guide*, London: Palgrave Macmillan;
- Čirgić, A. (2007). *Jezički neprebol*, Podgorica: Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje.
- Fairclough, N. (1994): Conversationalization of public discourse and the authority of the consumer. u: Russell Keat, Nigel Whitely and Nicholas Abercrombie (ur.). *The Authority of the Consumer*, 253—268. London: Routledge.
- Glušica, R. (2020). *Crnogorski jezik i nacionalizam*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Gumperz, J. (1968), "Speech Community", *International Encyclopedia of the Social Sciences*. New York; Macmillan, pp 381—6.
- Habermas J. (1991). *Erläuterung zur Diskursethik*, Frankfurt: Suhrkamp.
- Herder, G. (1772, 1986). *Abhandlung über den Ursprung der Sprache*, Ditzingen: Reclam Verlag.
- Howard, R. G. (2008). "Electronic Hybridity: The Persistent Processes of the Vernacular Web", *Journal of the American Folklore*, Vol. 121, Num. 480, pp. 192—218.
- Humboldt (1836, 1949). *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues: und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*, Claassen & Rötter.
- Jonke, LJ. (1965), *Književni jezik u teoriji i praksi*, Zagreb: Znanje.
- Kale, E. (1999) *Hrvatski kulturni i politički identitet*, Osijek — Zagreb — Split: Pan liber.
- Katičić, R. (1971). *Novi jezikoslovnici ogleđi*, Zagreb: Školska knjiga.
- Kordić, S. (2010). *Jezik i nacionalizam*, Zagreb: Durieux.
- Kress, G. (2009) *Multimodality: A Social Approach to Contemporary Communication*, London: Routledge.
- Kroskrity, P. (ur.) (2008). *Regimes of language: Ideologies, Politics, and Identities*, Santa Fe: School of American Research Press.
- Mattheier, K. J. (1997). *Über Destandardisierung, Umstandardisierung und Standardisierung in modernen europäischen Standardsprachen*. u: K. J. Mattheier i E. Radtke (ur.), *Standardisierung und Destandardisierung europäischer Nationalsprachen*, 1—9. Frankfurt a. M.: PeterLang.

- Milner, R. M. (2013). "Pop Polivocality: Internet Memes, Public Participation, and Occupy Wall Street Mouvement" *International Journal of Communication* 7: 2357—2390.
- Milroy, J. (2001). "Language ideologies and the consequences of stanradization" objavljenom 2001. u *Journal of Sociolinguistics* 5, 4: 530—555.
- Nikčević V. (1993). *Crnogorski jezik. Geneza, tipologija, razvoj, strukturne odlike, funkcije, Tom I* (Od artikulacije govora do 1360. godine), Cetinje: Matica crnogorska.
- Nikčević, V. (1993a). *Piši kao što zboriš. Glavna pravila crnogorskoga st Irina andardnoga jezika*, Podgorica: CDNK.
- Piippo, I. (2012). *Viewing norms dialogically: An action-approach to sociolinguistic metatheory*, University of Helsinki.
- Pupovac, M. (1986). *Lingvistika i ideologija*, Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada.
- Pupovac, M. (2001). "Dva aspekta postmodernog stanja jezične standardizacije" u: Mønnesland S. (ur.) *Jezik i demokracija*, Sarajevo: Institut za jezik.
- Pupovac, M. (2013). "Language Imprisoned by Identities; or, Why Language Should Be Defended", u: Gorup, R. (ur.), *After Yugoslavia: Cultural Space of a Vanished Land*, Stanford: Stanford University Press, 169—182.
- Silversteina, M. (1996). "Monoglot "Standard" in America: Standardization and Methapors of Linguistic Hegemony", u: Brenneis, D. & R. Macaulay (ur.) *The Matrix of Language: Contemporary Linguistic Anthropology*, London: Routledge.
- Stalnaker, R. (2008). "Common ground". *Linguistics and Philosophy*, 25 (5—6): 701—7.
- Škiljan, D. (1988). *Jezična politika*, Zagreb: Naprijed.
- Škiljan, D. (1991). *Kraj lingvistike?*, Zagreb: Filozofski fakultet, Biblioteka SOL.
- Škiljan, D. (2000). *Javni jezik*, Zagreb: Antibarbarus.
- Škiljan, D. (2002). *Govor nacije: jezik, nacija, Hrvati*, Zagreb: Golden Marketing.
- Tabouret-Keller, A. (ur.) (1997). *Le nom des langues I. Les enjeux de la nomination des langues*. Louvien: Peeters.
- Takuya, N. (2016). "Korijeni ideja crnogorskog jezika", *Matica*, br. 66, 355—362.
- Tomasello, M. (2008). *Constructing a Language: A Usage-Based Theory of Language Acquisition*, Harvard: HUP.
- Varis, P. & J. Blommaert (2015). "Conviviality and Collectives on Social Media: Virality, Memes and New Social Structures", *Multilingual Margines*, 2(1): 31—43.
- Vince, Z. (1978). *Putovima hrvatskog književnog jezika*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Zlatev, J. et al. (ur.) (2008). *The Shared Mind: Perspectives on intersubjectivity*, Amsterdam: John Benjamins.

MILORAD PUPOVAC

**State vernaculars and discourses of nations:
a discussion regarding Rajka Glušica's book
The Montenegrin Language and Nationalism**

The key topic of this text is the re-vernacularisation of post-Croato-Serbian standard languages in the service of the state and the nation. The author's starting point for the elaboration of this topic are four books criticising the subordination of language to nationalist ideas of the state and of the nation: Škiljan's *Speech of the Nation: Language, Nation, Croats* (2002); Kordić's *Language and Nationalism* (2010); Bugarski's *Do You Speak Polycentric* (2018); and Glušica's *The Montenegrin Language and Nationalism* (2020). Well-sourced and analytical, Glušica's book provided the most material for a critique of the practice of re-vernacularisation. The author believes that the practice alienates metalinguisticity from its linguistic community, turning language into state vernacular and discourse of nation, engendering a schism, a diglossia within the Montenegrin linguistic community. The author also believes that such practice is anachronistic and un-emanipatory. What is more, it is entirely contrary to the contemporary processes of vernacularisation that have developed under the influence of communication technologies and computer-mediated communication. The latter represent a challenge to the current practices of standardisation, as, in place of the monoglossic, monoglossal and mono-semiotic institution of standard language, they are establishing the foundations for a dialogic, polyglottic and poly-semiotic institution of public language.

KEYWORDS: *re-vernacularisation, post-Croato-Serbian, standard language; critique of the practice of re-vernacularisation, practice of alienated metalinguisticity, state vernacular, discourse of nation, diglossia, Montenegrin linguistic community; digital communication technologies, computer-mediated*